

KULTÚRNE DEDIČSTVO A REGIONÁLNY ROZVOJ: ETNOLOGICKÁ PERSPEKTÍVA

Učebné texty

Alexandra Bitušíková

2018

Vydavateľ
Signis Banská Bystrica

Copyright
© Katedra sociálnych štúdií a etnológie
Filozofická fakulta
Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici
© Alexandra Bitušíková

Prvé vydanie 2018

Autorka
doc. PhDr. Alexandra Bitušíková, CSc.

Recenzenti
Daniel Luther, CSc.
PhDr. Peter Salner, DrSc.

Technická spolupráca
PaedDr. Eva Čulenová, PhD., Signis

Publikácia vznikla v rámci projektu APVV-16-0115 s názvom:
*Sociokultúrny kapitál úspešných obcí ako zdroj udržateľného rozvoja
slovenského vidieka.*

ISBN 978-80-973146-5-1
EAN 9788097314651

OBSAH

Úvod	5
1. Kultúrne dedičstvo v súčasnej spoločnosti	6
2. Nové prístupy k vzdelávaniu a výskumu v oblasti kultúrneho dedičstva	10
3. Nehmotné kultúrne dedičstvo	16
4. Legislatívne, politické a inštitucionálne rámce ochrany a podpory kultúrneho dedičstva s dôrazom na nehmotné kultúrne dedičstvo a tradičnú ľudovú kultúru v Slovenskej republike	21
5. Regióny, regionálna kultúra a kultúrne dedičstvo	37
6. Globalizácia: príležitosť alebo ohrozenie? Lokálne a regionálne v globálnych kontextoch	42
7. Prípadová štúdia: Kultúrne dedičstvo a globálny turizmus	56
Záver	70
Použitá a odporúčaná literatúra	73

Úvod

Publikácia *Kultúrne dedičstvo a regionálny rozvoj: etnologická perspektíva* predstavuje súbor učebných textov, ktoré vznikli na základe viacerých prác autorky, publikovaných k téme kultúrne dedičstvo, regióny a regionálna kultúra, globálne a lokálne, globalizácia, turizmus a identita. Kultúrne dedičstvo patrí k najvýznamnejším hodnotám každého spoločenstva a zároveň je aj jedným z jeho najvýraznejším identifikačným znakov. Poskytuje žijúcim spoločenstvám pocit nadväznosti na predchádzajúce generácie a tým posilňuje ich identitu. V súčasnom globalizovanom svete sa vnímanie kultúrneho dedičstva mení, už nie je len zdrojom identity a spolupatričnosti, ale stáva sa aj prostriedkom ekonomických príjmov, globálnej prestíže a vyhľadávaným cieľom turistov. K tomu dopomohli aj viaceré dokumenty, odporúčania a dohovory Organizácie Spojených národov pre vzdelávanie, vedu a kultúru UNESCO o ochrane hmotného aj nehmotného kultúrneho dedičstva, ktoré zvýšili na globálnej úrovni povedomie o potrebe ochrany, šírenia i revitalizácie kultúrneho dedičstva. Zvýšený záujem o kultúrne dedičstvo má aj svoje tienisté stránky. Masový turizmus sa v mnohých lokalitách bohatých na hmotné a nehmotné pamiatky stáva neudržateľným, hmotné pamiatky ohrozujú klimatické zmeny alebo sa stávajú terčom útokov teroristov, nehmotné prejavy súperia s novými médiami, keď priame ústne podanie nahrádzajú tablety a smartfóny. Pozitívom záujmu o kultúrne dedičstvo je zvýšená snaha o jeho ochranu, ale aj o jeho hlbšie poznanie, a následné využívanie jeho prvkov v súčasnom svete – či už v rôznych odvetviach kreatívneho priemyslu, v architektúre, bývaní, odievaní, varení, agrárnych praktikách a pod. Dôležitým faktorom je aj skutočnosť, že široká oblasť kultúrneho dedičstva začína byť aj zaujímavou príležitosťou na vytváranie nových zamestnaní a pracovných miest.

Učebné texty prinášajú všeobecný prehľad pozitívnych i negatívnych trendov vo vývoji kultúrneho dedičstva v rámci lokálneho a regionálneho rozvoja, ako aj v globálnom kontexte. Predstavujú aj zovšeobecňujúce informácie o inštitucionálnom a legislatívnom zastrešení problematiky v Slovenskej republike a prípadové štúdiu, vychádzajúcu z empirického výskumu autorky.

Alexandra Bitušíková

1. Kultúrne dedičstvo v súčasnej spoločnosti

Kultúrne dedičstvo sa v súčasnosti teší rastúcemu záujmu, a to tak v širokej verejnosti, ako aj vo vedeckej a vzdelávacej komunite. Prejavuje sa to stále sa zvyšujúcim počtom odborných podujatí a vedeckých konferencií na Slovensku i v zahraničí, ale tiež nárastom rôznych iniciatív a výziev v európskych výskumných a vzdelávacích grantových programoch. Svedčí o tom aj skutočnosť, že Európsky parlament odsúhlasil a vyhlásil rok 2018 za Európsky rok kultúrneho dedičstva, ktorý mal byť oslavou rozmanitosti a bohatstva európskeho dedičstva ako významnej zložky európskej identity a povedomia.

Dôvodom rastúceho záujmu o kultúrne dedičstvo je stúpajúce ohrozenie, ale zároveň aj neustále sa zvyšujúca propagácia svetového dedičstva v dôsledku globalizácie. Prienik nových technológií, informácií, tovarov, služieb a iných kultúrnych vzorov, ako aj výrazný a pretrvávajúci nárast legálnych i nelegálnych politických a ekonomických mobilít a migrácií – to všetko vedie k výmene a miešaniu kultúrnych vzorov; zmene životných štýlov; nárastu turizmu; diktátu konzumu a nahrádzaniu lokálnych vzorov cudzími; nekontrolovateľnej urbanizácii a množiacim sa etnickým, náboženským, kultúrnym až civilizačným konfliktom (k najvýraznejším patria dôsledky vojnových konfliktov a teroristických útokov – zničené pamiatky v krajinách bývalej Juhoslávie, v posledných rokoch v Egypte, Iraku alebo Sýrii). Ohrozenie hmotných a nehmotných pamiatok kultúrneho dedičstva často vzniká a narastá aj v dôsledku všeobecného (lokálneho, národného alebo globálneho) nezájmu o kultúrne dedičstvo a o jeho skutočné (nielen ekonomické) hodnoty¹.

Čo je však kultúrne dedičstvo? Ako ho možno chápať, vidieť, cítiť a interpretovať? Aké sú jeho definície, aké je jeho vnímanie? Každý človek má svoju predstavu, svoju interpretáciu. V odbornej literatúre aj politických deklaráciách nájdeme rôzne definície kultúrneho dedičstva, ktoré sa v ostatných dekádach menili a dopĺňali. V súčasnosti sa kultúrne dedičstvo (kultúrne a prírodné, hmotné aj nehmotné) chápe ako zdroj, ktorý má mnohoraké použitie. Už dávnejšie nejde len o samotnú ochranu kultúrneho dedičstva, ale aj o jeho rozvoj a využitie vo vzdelávaní, výskume, ako aj v sociálnych programoch a ekonomických stratégiách.

Podľa *Koncepcie starostlivosti o tradičnú ľudovú kultúru*, schválenej vládou SR v roku 2007, je „kultúrne dedičstvo Slovenskej republiky nenahraditeľným bohatstvom štátu a jeho občanov, je dokladom vývoja spoločnosti, filozofie, náboženstva, vedy, techniky, umenia, dokumentom vzdelanostnej a kultúrnej úrovne slovenského národa, iných národov, národnostných menšín, etnických skupín a jednotlivcov, ktorí žijú alebo v minulosti žili na území Slovenska“ (Koncepcia 2007). Antropologické definície kultúrneho dedičstva sa opierajú o mnohé teoretické prístupy a nie je možné prezentovať jednu „antropologickú“ definíciu kultúrneho dedičstva, keďže každý autor pristupuje k jeho chápaniu z rôznych perspektív. Dôležité je sledovať, ako sa minulosť (či v hmotnej alebo nehmotnej podobe) premieta do súčasnosti, ale venovať pozornosť aj tomu, čo a koľko z minulosti je už zničené a zabudnuté. Možno povedať, že kultúrne dedičstvo je produktom dialektického vzťahu medzi stabilitou alebo nemennosťou a zmenou.

Práve táto charakteristika kultúrneho dedičstva je často podceňovaná: skutočnosť, že kultúrne dedičstvo nie je zakonzervované v minulosti, ako sa to často nostalgicky až romanticky prezentuje v rôznych médiách. Žije a neustále sa rozvíja aj v súčasnosti/ prítomnosti a určite patrí aj budúcnosti, lebo osvedčené a odskúšané vedomosti a skúsenosti ľudstva prenášané tradíciou sú zdrojom nových riešení, inšpirácií a inovácií, ktoré zaručujú ďalší vývoj spoločnosti. Jacinthe Bessière definuje **dedičstvo ako sociálny konštrukt, ktorý sa vyvíja a neustále mení, spája uchovávanie a inováciu, stabilitu a dynamiku, reprodukciu a kreativitu, a tým vytvára nový sociálny význam, ktorý generuje a podporuje identitu** (Bessière: 1998: 27). Všetky vedecké definície dedičstva majú spoločné to, že kultúrne dedičstvo prepája minulé, súčasné a budúce generácie a prenáša sa uchovávaním a transmisíou vedomostí o hmotnej i nehmotnej kultúre. Kultúrne dedičstvo nededíme automaticky od našich predkov, nie je to niečo, čo je možné jednoducho si privlastniť a rýchlo sa naučiť. Úloha každého jednotlivca v jeho pochopení aj v transmisii musí byť aktívna: vyžaduje záujem o našu minulosť, o svoje „korene“, o to, ako žili naši predkovia, a predpokladá priamu interakciu s nositeľmi dedičstva. Je to aktívny proces skúmania, skúšania, vnímania, prežívania, počúvania, pozorovania, pochopenia, prenášania. Pri rozpoznaní, čo je dedičstvom, hrajú úlohu naše vedomosti, poznanie a uvedomenie si významu nejakého kultúrneho objektu alebo javu.

¹ Podklady pre tento text boli publikované v štúdií: Bitušiková, A. 2015. Nové prístupy k výskumu kultúrneho dedičstva. *Etnologické rozpravy*, roč. 22, č. 1, s. 7-14

Nárast záujmu o kultúrne dedičstvo si všímajú vo svojich prácach mnohí odborníci. Napr. podľa Davida Lowenthala žijeme v ére **kultu dedičstva**, keď dedičstvo nemožno spochybňovať a nepatrí sa ho odmietať (Lowenthal 1998: 1-2). Nálepku *heritage* (dedičstvo) dnes nachádzame všade okolo nás: máme *heritage* turizmus, *heritage* inštitúcie, *heritage* rezorty, *heritage* podujatia, *heritage* hotely, *heritage* kuchyňu aj *heritage* suveníry. V súvislosti s týmto trendom sa v angličtine začína používať aj novovytvorený termín **heritagization**. Možno ho interpretovať ako proces, v ktorom sa predmet hmotnej alebo jav nehmotnej kultúry stáva objektom kultúrneho dedičstva. Komerčný potenciál dedičstva sa dnes stále viac využíva v cestovnom ruchu. Dedičstvo je významným zdrojom ekonomických príjmov do lokálnych, regionálnych i národných pokladníc, čo si stále viac uvedomujú aj predstavitelia miestnych/regionálnych samospráv i predstavitelia štátu. Tento proces označujeme pojmom **komodifikácia kultúrneho dedičstva**. Kultúrne dedičstvo sa stále častejšie vníma ako tovar a degraduje sa len na úroveň komodity, čím sa spochybňuje jeho autenticita. Prílišná komercializácia dedičstva môže mať kontraproduktívny dôsledok: niekedy je už ťažké rozpoznať, čo je skutočné, autentické kultúrne dedičstvo v tej ktorej lokalite/ regióne/ štáte a čo je len „fejk“ (fake) – imitácia alebo výmysel vyrobený pre turistov a ekonomický profit. Aj keď kultúrne dedičstvo je dôležitým zdrojom ekonomických príjmov a rastu, ekonomická hodnota nesmie prevážiť a ohroziť skutočnú hodnotu dedičstva, čo zdôrazňuje aj Dohovor Rady Európy FARO 2005 (Dohovor FARO 2005, citované z Hoppál 2012: 51).

Použitá a odporúčaná literatúra:

- BITUŠÍKOVÁ, A. 2015. Nové prístupy k výskumu kultúrneho dedičstva. *Etnologické rozpravy*, roč. XXII, č. 1.
- BESSIERE, J. 1998. Local Development and Heritage: Traditional Food and Cuisine as Tourist Attractions in Rural Areas. *Sociologia Ruralis*, Vol. 38, No. 1, s. 21-34.
- Framework Convention on the Value of Cultural Heritage for Society. FARO Convention and Explanatory Report. 2005. Dostupné na: http://www.coe.int/t/dg4/cultureheritage/heritage/Identities/default_en.asp.
- HAMAR, J. – KYSEĽ, V. (eds.). 2012. *Ochrana kultúrneho dedičstva. Zborník zo sympózia*. Bratislava: Koordinačné centrum tradičnej ľudovej kultúry.

- HOPPÁL, M. 2012. Trvalo udržateľné dedičstvo v spoločnosti založenej na tradícii. In: Hamar, J. – Kyseľ, V. (eds.): *Ochrana kultúrneho dedičstva. Zborník zo sympózia*. Bratislava: Koordinačné centrum tradičnej ľudovej kultúry, s. 39-53.
- LOWENTHAL, David. 1998. *The Heritage Crusade and the Spoils of History*. Cambridge University Press.

2. Nové prístupy k vzdelávaniu a výskumu v oblasti kultúrneho dedičstva

Vnímanie kultúrneho dedičstva sa v posledných rokoch mení, a to najmä v tom, že hmotné i nehmotné dedičstvo sa považuje za významný zdroj vhodný pre rôzne využitie – kultúrne, sociálne a ekonomické (a v súčasnosti často aj politické). Inštitúcie, ktoré majú starostlivosť o kultúrne dedičstvo v náplni práce, napr. múzeá, galérie, ale aj osvetové pracoviská, sa už nepovažujú len za ochrancov dedičstva, ale pracujú s ním v rôznych nových súvislostiach. Okrem spomenutého ekonomického využitia kultúrneho dedičstva asi najväčší rozvoj – a to aj v globálnej perspektíve – zaznamenáva **využívanie kultúrneho dedičstva v oblasti vzdelávania**. Často je spojené so sociálnym rozmerom (napr. práca s dedičstvom v marginalizovaných skupinách alebo migrantských komunitách v procese ich integrácie do majoritnej spoločnosti). Tento trend je určite aj výsledkom deklarácií, dohovorov a akčných plánov UNESCO. Už Všeobecná deklarácia UNESCO o kultúrnej rozmanitosti z roku 2001 stanovuje ako jeden z cieľov: „Prostredníctvom vzdelávania podporovať uvedomovanie si pozitívnej hodnoty kultúrnej rozmanitosti a s týmto cieľom zdokonaľovať učebné osnovy a vzdelávanie učiteľov“ (Hamar 2007: 24). UNESCO Dohovor o ochrane nehmotného kultúrneho dedičstva z roku 2003 zasa zdôrazňuje dôležitosť transmisie poznatkov o nehmotnom kultúrnom dedičstve prostredníctvom formálneho aj neformálneho vzdelávania. Európska komisia a jej Európska agenda pre kultúru (The European Agenda for Culture, 2007) rozpoznáva dopady kultúrneho a umeleckého vzdelávania na 1. celkový rozvoj jednotlivca, 2. zlepšenie motivácie a vzdelávacích zručností a 3. kreatívny a inovatívny potenciál.

V odbornej literatúre sa používa pre vzdelávanie využívajúce potenciál kultúrneho dedičstva označenie „*heritage learning*“ alebo „*heritage education*“. Podľa González by malo „*heritage learning*“ alebo učenie prostredníctvom dedičstva každému dieťaťu v EÚ poskytnúť vedomosti o dedičstve vlastného národa/ skupiny, otvoriť mu možnosti spoznať a ostať otvorený voči dedičstvu iných a predstaviť deťom a mladým ľuďom otázky udržateľného rozvoja (González 2012: 8). González odporúča zaviesť predmety dedičstva do učebných osnov, využívať transdisciplinárny prístup, spoluprácu s lokálnymi kultúrnymi inštitúciami a podporiť prepojenie medzi dedičstvom a kreativitou (González 2012:9).

Pre vzdelávanie, využívajúce zdroje kultúrneho dedičstva, môže byť inšpiratívnym „Koncept vzdelávania pre udržateľný rozvoj“ (EDS – Education for Sustainable Development), ktorý zahŕňa komplexné využitie kultúrneho dedičstva a ktorý vyšiel z odporúčaní UNESCO. Tento prístup by mal každému jednotlivcovi poskytnúť vedomosti, zručnosti, prístupy a hodnoty, ktoré sú nevyhnutné pre budovanie udržateľnej budúcnosti. Ide o interdisciplinárne vzdelávanie, ktoré kombinuje predmety zo sociálnej sféry (ľudské práva, kultúrna diverzita, kultúrne dedičstvo, rodová rovnosť, zdravie, lokálne vedomosti a zručnosti), z environmentálnej sféry (biodiverzita, prírodné zdroje, životné prostredie, klimatická zmena) a z ekonomickej sféry (chudoba, zamestnanie, živobytie, udržateľný konzum). Využíva participatívne metódy vyučovania, ktoré motivujú študentov nielen učiť sa, ale aj meniť vzorce svojho správania, kriticky myslieť a zapájať sa do akcií v prospech udržateľného rozvoja v lokálnom alebo globálnom kontexte. Dobrým príkladom takéhoto vzdelávania, hodným nasledovania, bol projekt UNESCO „Learning with Intangible Heritage for a Sustainable Future“, ktorý sa realizoval v štyroch krajinách: Pakistan, Palau, Uzbekistan a Vietnam v rokoch 2013 – 2015. Počas dvoch rokov projektu učiteľia základných a stredných škôl poznávali bohatosť nehmotného kultúrneho dedičstva prostredníctvom lokálnych tvorcov a interpretov. Spolu vyvíjali učebné osnovy jednotlivých predmetov tak, že do nich integrovali lokálnu vedomosť či skúsenosť. V každom predmete spájali tri zložky: vzdelávanie v samotnej disciplíne, hodnotové vzdelávanie a kontextuálne vzdelávanie cez nehmotné kultúrne dedičstvo. Výsledky vysoko prekročili všetky očakávania. Študenti sa učili prírodné vedy pomocou hudby a hudobných nástrojov, matematiku cez výšivku a históriu prostredníctvom poézie. Zvýšilo sa ich povedomie o tom, akú úlohu môžu zohrať v spoločnosti ako zodpovední občania. Našli spojenie s lokálnymi koreňmi a uvedomili si dôležitosť nehmotného kultúrneho dedičstva pre súčasnosť i budúcnosť. Vďaka tejto skúsenosti sa prehĺbila ich záujem o učenie a stali sa angažovanejšími občanmi (Learning 2015: 4).

Významným a rýchlo rastúcim **trendom vo využití kultúrneho dedičstva vo vzdelávaní** – formálnom, neformálnom i celoživotnom – je **používanie informačných technológií**. Nejde len o digitalizáciu artefaktov a 3-D modelovanie, ale aj stále častejšie využívanie digitálnych aplikácií alebo GPS pre *heritage* turizmus, vývoj QR kódov, ktoré poskytnú užívateľovi informácie o pamiatke cez smartfón alebo tablet, alebo rôzne

videohry s tematikou kultúrneho a historického dedičstva. Európska komisia podporuje program a multilingválny portál **eTwinning**.² Tento obľúbený program sa zameriava na podporu využívania moderných informačných a komunikačných technológií za účelom vytvorenia partnerstiev európskych škôl. Ozvlášť obľúbená je spolupráca v oblasti vzdelávania prostredníctvom dedičstva (*heritage education*) a geo-médií – práve GIS technológie umožňujú študentom poznávať kultúrne dedičstvo rôznych krajín cez inovatívne metódy objavovania – príkladom je **eTwinning** projekt škôl z viacerých krajín nazvaný Mapovanie pamiatok v našich mestách, využívajúci online GIS technológie (Apostolopoulou a kol. 2014). Na Slovensku program podporuje a riadi Národná služba pre elektronickú spoluprácu škôl, ktorá bola zriadená v roku 2004 a v súčasnosti je samostatným pracoviskom Žilinskej univerzity. Národná služba slovenského eTwinningu podporila už mnohé projekty, ako napr. projekt Komunikácia v multikultúrnej Európe. V roku 2018, Európskom roku kultúrneho dedičstva, zorganizovala Národná služba súťaž v kreslení a maľovaní na tému „kultúrne dedičstvo“, pričom obrázky mali byť podľa propozícií súťaže nakreslené alebo namaľované na tému jedného javu vybraného z Reprezentatívneho zoznamu nehmotného kultúrneho dedičstva Slovenska. Do súťaže prihlásili žiaci 262 prác. Najviac sa na obrázkoch opakovala téma modrotlače a čičmianskych ornamentov. Aj takáto súťaž je jednou z úspešných foriem vzdelávania v oblasti kultúrneho dedičstva.

S využitím kultúrneho dedičstva vo vzdelávaní úzko súvisí aj **základný výskum**. Aj v tejto oblasti sledujeme určité zmeny, najmä rozšírenie tém, ktoré pod oblasť výskumu kultúrneho dedičstva v súčasnosti spadajú. Z desiatok európskych výziev v rámci Horizontu 2020 a iných grantových programov, špecializovaných na kultúrne dedičstvo (napr. JPI – Joint Programming Initiative Cultural Heritage³), možno identifikovať nasledovné výskumné témy:

- Hmotné a nehmotné kultúrne dedičstvo ako súčasť európskeho dedičstva (pamäť, identita, dôraz na spoločné dedičstvo s cieľom posilnenia európskej spolupatričnosti);
- Procesy identifikácie, produkcie a reprodukcie kultúrneho dedičstva (procesy a prostriedky uchovávania a prenosu foriem hmotného a nehmotného dedičstva vrátane digitalizácie a nových sociálnych médií);

² <http://www.etwinning.sk/index.php/o-programe-etwinning>.

³ <http://www.jpi-culturalheritage.eu>

- Indikátory určovania pamiatok kultúrneho dedičstva (patrimonializácia kultúrneho dedičstva – proces identifikácie, hodnotenia a označenia, ktorým je určitému objektu alebo javu pridelený status kultúrneho dedičstva);
- Hodnoty kultúrneho dedičstva (historické, kultúrne, sociálne, politické, ekonomické, estetické, symbolické, spirituálne, náboženské a iné);
- UNESCO lokality a UNESCO praktiky v lokálnom prostredí (kritické štúdium UNESCO praktík a ich dopadu na pamiatky kultúrneho dedičstva, otázky autenticity);
- Udržateľnosť kultúrneho dedičstva a *heritage* turizmu (harmonizácia ponuky a dopytu);
- Úloha a potenciál kultúrneho dedičstva v súčasnej spoločnosti (hodnoty, vedomosti, skúsenosti, zručnosti atď.) v udržateľnom lokálnom/ regionálnom rozvoji a ekonomike (vznik nových pracovných príležitostí);
- Potenciál kultúrneho dedičstva pri riešení súčasných globálnych výziev (praktiky a inovácie – využitie tradičných vedomostí v riešení súčasných problémov);
- Aktéri pôsobiaci v procesoch ochrany, manažovania a propagácie kultúrneho dedičstva (sieť a partnerstvá, úloha občianskych aktérov);
- Komodifikácia kultúrneho dedičstva;
- Duševné vlastníctvo a kultúrne dedičstvo (predovšetkým práva duševného vlastníctva v nehmotnom dedičstve – folklóre);
- Digitalizácia kultúrneho dedičstva a jej využitie ;
- Využitie kultúrneho dedičstva v kreatívnom priemysle (tradičné prvky v súčasnom designe, móde, umení a architekture – príkladom môže byť motív Vikingov v súčasnom designe a textilnom priemysle);
- Mapovanie a využitie tradičných hodnôt, vedomostí, zručností a techník v udržateľnom stavebníctve a rekonštrukcii pamiatok kultúrneho dedičstva (napr. zručnosti o zrubenej architektúre, hlinených omietkach, trstinových strechách, peciach, komínoch), v poľnohospodárstve (permakultúry, eko- a biofarmy, rodinné farmy), v sociálnom podnikaní (aktívne starnutie, inovatívne formy intergeneračného spolunažívania a odovzdávania tradície, integrácia etnických alebo náboženských skupín) a pod.;
- Dedičstvo a konflikt (najmä vojnové konflikty a ničenie pamiatok);
- Dedičstvo a klimatické zmeny (ohrozenie dedičstva klimatickými zmenami).

Naznačené trendy vo vzdelávaní a výskume kultúrneho dedičstva otvárajú početné možnosti pre zapájanie sa slovenských subjektov do spolupráce s inými európskymi, prípadne svetovými pracoviskami či už v oblasti vzdelávania alebo výskumu. Treba však kriticky konštatovať, že Slovenská republika nie je aktívnym hráčom alebo lídrom v európskych tematických sieťach o kultúrnom dedičstve – napriek kvalitnému teoretickému aj empirickému zázemiu (s výnimkou účasti MŠVVaŠ v JPI Cultural Heritage). Vyplyva to hlavne z dvoch skutočností:

1. Kultúrne dedičstvo (alebo všeobecnejšie dedičstvo) je prierezová téma, ktorá je v kompetencii viacerých rezortov, z ktorých každý sa pozerá na oblasť dedičstva zo svojho pohľadu bez strategickej a účinnej medzisektorovej spolupráce.
2. Vo výskumných prioritách, definovaných v stratégii RIS3 z roku 2013, sa téma kultúrneho dedičstva vôbec neobjavuje – stratégia jednoznačne preferuje oblasti výskumu z prírodných a technických vied, prinášajúcich rýchly a jasný ekonomický profit. Podľa týchto strategických dokumentov SR nie je podpora výskumu a vzdelávania v oblasti kultúrneho dedičstva prioritou napriek tomu, že turizmus a regionálny rozvoj sú pre SR významné (často hlavné) oblasti rozvoja mnohých, najmä marginalizovaných regiónov. Dôkladné poznanie a špecificky adresovaná profesionálna propagácia kultúrneho dedičstva jednotlivých regiónov a ich lokalít je nevyhnutnou požiadavkou pre rast našich regiónov. To však vyžaduje kvalitné vzdelávanie a výskum v oblasti kultúrneho dedičstva v Slovenskej republike, ako aj spoluprácu všetkých rezortov, ktoré majú agendu dedičstva (kultúrneho a prírodného) vo svojej náplni a zodpovednosti.

Použitá a odporúčaná literatúra a zdroje:

- APOSTOLOPOULOU, A. P. – CARVOEIRAS, L. M. – KLONARI, A. 2014. Cultural Heritage and Education. Integrating Tour Maps in a Bilateral Project. *European Journal of Geography*, Vol. 5, No 4, s. 67 – 77.
- BESSIERE, J. 1998. Local Development and Heritage: Traditional Food and Cuisine as Tourist Attractions in Rural Areas. *Sociologia Ruralis*, Vol. 38, No. 1, s. 21 – 34.
- BITUŠÍKOVÁ, A. 2015. Nové prístupy k výskumu kultúrneho dedičstva. *Etnologické rozpravy*, roč. XXII, č. 1.
- GONZÁLEZ, J. S. 2012. Trends in practical heritage learning in Europe. The

Nordic Centre of Heritage Learning.

HAMAR, J. (ed.). 2007. *Tradičná a ľudová kultúra v dokumentoch UNESCO*. Bratislava: Slovenské centrum pre tradičnú kultúru.

HOPPÁL, M. 2012. Trvalo udržateľné dedičstvo v spoločnosti založenej na tradícii. In: Hamar, J. – Kyseľ, V. (eds.): *Ochrana kultúrneho dedičstva. Zborník zo sympózia*. Bratislava: Koordinačné centrum tradičnej ľudovej kultúry, s. 39–53.

Koncepcia starostlivosti o tradičnú ľudovú kultúru. 2007. Dostupné na: <http://www.ludovakultura.sk/fileadmin/data/docs/pdf/2-1-4-Koncepcia-starostlivosti-o-TLK.pdf>.

Learning with Intangible Heritage for a Sustainable Future. Guidelines for Educators in the Asia-Pacific Region, Bangkok: UNESCO 2015. Dostupné na: <http://unesdoc.unesco.org/images/0023/002323/232381E.pdf>

LOWENTHAL, D. 1998. *The Heritage Crusade and the Spoils of History*. Cambridge: Cambridge University Press.

3. Nehmotné kultúrne dedičstvo

V prvom dohovore Organizácie Spojených národov pre vzdelávanie, vedu a kultúru UNESCO, ktorý sa týkal kultúrneho dedičstva – Dohovore o ochrane svetového kultúrneho a prírodného dedičstva⁴ (1972) sa pojem kultúrne dedičstvo vzťahoval len na hmotné pamiatky – a to zväčša západoeurópskej proveniencie. V posledných dvoch dekádach sa legitimizoval aj termín **nehmotné kultúrne dedičstvo** alebo **živé dedičstvo, živá tradícia (living heritage, living tradition)**, ktoré zahŕňa rôzne kultúrne prejavy, výrazy, vyjadrenia, vedomosti a praktiky (od spevu a tanca cez povesti, rozprávky, príslovia, porekadlá, zvyky a rituály až po remeselné zručnosti, tradičné vedomosti o prírode a vesmíre, etnomedicínu a pod.). Početná literatúra zdôrazňuje, že tento termín je univerzálne inkluzívnym, t. j. neodráža sociálne statusy alebo nadradenosť či podradenosť, aké podľa Kristin Kuutmy (Kuutma 2013: 4) nesú v sebe pojmy folklór, tradičná alebo ľudová kultúra, ktoré sa v globálnom kultúrnom diskurze považujú za limitujúce. Dohovor na ochranu nehmotného kultúrneho dedičstva ľudstva z roku 2003 v článku 2 definuje nehmotné kultúrne dedičstvo ako: „postupy, stvárnenia, prejavy, poznatky, schopnosti, ako aj nástroje, predmety, artefakty a s nimi spojené kultúrne miesta, ktoré spoločenstvá, skupiny a v niektorých prípadoch jednotlivci pokladajú za súčasť svojho kultúrneho dedičstva. Toto nehmotné kultúrne dedičstvo si spoločenstvá a skupiny odovzdávajú z generácie na generáciu a sústavne ho znova vytvárajú ako reakciu na okolité prostredie, interakciu s prírodou a svojou históriou, pričom im poskytuje pocit identity a kontinuity, podporujú tak úctu ku kultúrnej rozmanitosti a ľudskej tvorivosti. Na účely tohto dohovoru sa berie do úvahy výlučne také nehmotné kultúrne dedičstvo, ktoré je zlučiteľné s existujúcimi medzinárodnými nástrojmi upravujúcimi ľudské práva, s požiadavkami vzájomnej úcty medzi spoločensstvami, skupinami a jednotlivcami, ako aj trvalo udržateľného rozvoja.“⁵ Prejavuje sa v týchto oblastiach:

- ústne tradície a prejavy vrátane jazyka ako prostriedku nehmotného kultúrneho dedičstva;
- interpretačné umenie;
- spoločenské zvyky, rituály a slávnostné udalosti;

⁴ <https://whc.unesco.org/en/conventiontext/>

⁵ Dohovor na ochranu nehmotného kultúrneho dedičstva, Paríž 2003.

- poznatky a obyčaje súvisiace s prírodou a vesmírom;
- tradičné remeselníctvo (Dohovor 2003).

V literatúre sa objavujú aj názory, že delenie na hmotné a nehmotné dedičstvo je výlučne politické a organizačné, pretože aj nehmotné dedičstvo sa zhmotňuje prostredníctvom nahrávok, záznamov, fotografií či zápisov; a na druhej strane každé – aj hmotné dedičstvo je v epistemologickom význame nehmotné alebo duchovné, keďže sa mu pripisujú určité hodnoty, symboly a významy a má vždy nejaký sociálny dopad a vplyv. Hmotné a nehmotné dedičstvo sú okrem toho navzájom úzko prepojené. Teoretici kultúrneho dedičstva Laurajane Smith a Natsuko Akagawa alebo David Harvey vo svojich prácach tvrdia, že dedičstvo je skôr sociálna konštrukcia alebo kultúrny proces, zahŕňajúci pamäť (pamätanie si) s cieľom pochopiť súčasnosť a budúcnosť, proces legitimizujúci moc národných, regionálnych, lokálnych a iných identít (Smith – Akagawa 2009; Harvey 2001).

Nehmotné kultúrne dedičstvo nadobúda nové významy aj v globálnych, národných a lokálnych kultúrnych politikách a stratégiách: stalo sa silným nástrojom, ktorý má potenciál pre získanie socio-politického kapitálu (napr. rôznych práv v prípade domorodých obyvateľov) a predovšetkým ekonomických zdrojov. Komerčný potenciál ponúka najmä globálny turizmus zameraný na spoznávanie nehmotného kultúrneho dedičstva.

Záujem o nehmotné kultúrne dedičstvo každým rokom stúpa, určite aj v súvislosti s prijatím Dohovoru o ochrane nehmotného kultúrneho dedičstva (2003). Vzhľadom na závažnosť problematiky sa uskutočnilo v poslednej dekáde viacero konferencií, ktoré sú výsledkom spolupráce UNESCO Komisie pre nehmotné kultúrne dedičstvo s etnológmi a antropológmi, kde odborníci identifikovali niekoľko kľúčových konceptov, dôležitých v ďalšom výskume nehmotného kultúrneho dedičstva:

1. Samotný koncept dedičstva - *heritage* (hodnotovo-zaťažný; ovplyvnený mocenskými a politickými vzťahmi, normatívny, vyžadujúci hodnotenie – iné pri hmotnom a iné pri nehmotnom kultúrnom dedičstve);
2. Koncept hmotného a nehmotného (všetko dedičstvo je v podstate aj nehmotné, t. j. má aj duchovný rozmer; a aj nehmotné dedičstvo má materiálne dimenzie);
3. Hybridita (cestovanie a miešanie kultúrnych javov – potreba jasných

kritérií pre jednoznačnú identifikáciu praktík nehmotného kultúrneho dedičstva);

4. Reprezentácia (politika reprezentácie – kto koho reprezentuje a prečo – komunitní lídri, inštitúcie, vlády; genderové a generačné reprezentácie; symbolická reprezentácia);

5. Kultúrna transmisia (dve roviny analýzy: ako ľudia vnímajú procesy transmisie a straty kultúrneho javu; a ako process transmisie funguje – ako sú vedomosti, praktiky a skúsenosti reálne odovzdávané – často sa predstavy expertov a lokálnych ľudí líšia; transmisia a reprodukcia – aká je úloha škôl v transmisii nehmotného kultúrneho dedičstva; analýza procesov transmisie nehmotného kultúrneho dedičstva z rurálneho do urbánneho prostredia; kultúrna transmisia ako globálny fenomén);

6. Jazyky ako súčasť nehmotného kultúrneho dedičstva (ochrana miznúcich jazykov)

7. Diverzita a autenticita (koncept autenticity – dôležitý v praxi, hoci v akademickom diskurze značne absentuje – autenticita objektu/ javu sa musí skúmať v socio-kultúrnom a historickom kontexte; Arizpe - Amescua 2013: 121-130).

Sociálna a kultúrna antropológia, etnológia a folkloristika môžu významným spôsobom prispieť k lepšiemu pochopeniu nehmotného kultúrneho dedičstva koncepcne i normatívne, ale aj z hľadiska procesov týkajúcich sa tvorby, uchovávaní, produkcie, reprodukcie a transmisie nehmotného kultúrneho dedičstva. Ako špecifické výskumné témy základného a aplikovaného výskumu etnológie a sociálnej a kultúrnej antropológie sa spomínajú napr.:

- Rozhodovacie procesy a kategorizácia nehmotného kultúrneho dedičstva;
- Etnografia pamäťových inštitúcií;
- Úloha sociálnych hnutí a aktivistov v procesoch ochrany, manažovania a propagácie nehmotného kultúrneho dedičstva (sieť a partnerstvá, úloha občianskych aktérov)
- Nehmotné kultúrne dedičstvo a virtuálne komunity – vplyv digitalizácie, nových médií a sociálnych sietí na nehmotné kultúrne dedičstvo;
- Nehmotné kultúrne dedičstvo a migrácie – dynamika vplyvu nehmotného kultúrneho dedičstva v hraničných zónach, disparitách, transnárodných komunitách a imigrantských skupinách;

- Vlastníctvo – autorské práva a duševné vlastníctvo tradičných vedomostí (napr. podľa Svetovej banky len samotný americký farmaceutický priemysel zarobí ročne 32 miliárd USD z predaja liekov využívajúcich rastlinné látky, ktoré používajú domorodé kmene, pričom často sa používajú aj autochtónne názvy – nič zo ziskov sa však domorodému obyvateľstvu nedostane);
- Potenciál nehmotného kultúrneho dedičstva pri riešení súčasných globálnych výziev (praktiky a inovácie – využitie tradičných vedomostí v riešení súčasných problémov)
- Digitalizácia kultúrneho dedičstva a jej využitie (nielen digitalizácia artefaktov a 3D modelovanie, ale aj vývoj a využitie rôznych aplikácií – napr. QR kódov, ktoré poskytnú užívateľovi všetky informácie o nehmotnej pamiatke cez smartfón alebo tablet – vrátane ukážok lokálneho folklóru, piesní či povestí);
- Využitie nehmotného kultúrneho dedičstva – vedomostí a zručností v kreatívnom priemysle (tradičné prvky a techniky v súčasnom designe, móde, umení a architekture), udržateľnom stavebníctve a poľnohospodárstve, v sociálnom podnikaní (napr. aktívne starnutie, inovatívne formy intergeneračného spolunažívania a transmisie tradície, integrácia etnických alebo náboženských skupín) a pod.

Použitá a odporúčaná literatúra:

- ARIZPE, L. – AMESCUA, C. (eds.). 2013. *Anthropological Perspectives on Intangible Cultural Heritage*. Springer.
- BESSIERE, J. 1998. Local Development and Heritage: Traditional Food and Cuisine as Tourist Attractions in Rural Areas. *Sociologia Ruralis*, Vol. 38, No. 1, s. 21-34.
- CHHABRA, D. 2008. *Sustainable Marketing of Cultural and Heritage Tourism*. Routledge Critical Studies in Tourism, Business and Management. London and New York: Routledge.
- DI GIOVINE, M. A. 2009. *The Heritage-Scape (UNESCO, World Heritage, and Tourism)*. Langham, MD – Plymouth, UK: Lexington Books.
- DARULOVÁ, J. 2013. Súčasné prejavy folklorizmu (kultúrne dedičstvo banskobystričského kraja v kontexte vytvárania lokálnej/ regionálnej identity). In: Krišková, Z. (ed.): *Revitalizácia tradičnej kultúry a lokálna identita*. Krakov: Spolok Slovákov v Poľsku, s. 41 – 58.
- DÜMCKE, C. – GNEDOVSKY, M. 2013. *The Social and Economic Value of*

Cultural Heritage: Literature Review. EENC Paper. Brussels: European Expert Network on Culture (EENC).

Framework Convention on the Value of Cultural Heritage for Society. FARO Convention and Explanatory Report. 2005. Dostupné na: http://www.coe.int/t/dg4/cultureheritage/heritage/Identities/default_en.asp.

HARVEY, D. 2001. Heritage Pasts and Heritage Presents: temporality, meaning and the scope of heritage studies. *International Journal of Heritage Studies* Vol. 7, No 4., s. 319-338.

HOPPÁL, M. 2012. Trvalo udržateľné dedičstvo v spoločnosti založenej na tradícii. In: Hamar, Juraj – Kysel, Vladimír (eds.): *Ochrana kultúrneho dedičstva. Zborník zo sympózia*. Bratislava: Koordinačné centrum tradičnej ľudovej kultúry, s. 39-53.

Koncepcia starostlivosti o tradičnú ľudovú kultúru. 2007. Dostupné na: <http://www.ludovakultura.sk/fileadmin/data/docs/pdf/2-1-4-Koncepcia-starostlivosti-o-TLK.pdf>.

LOWENTHAL, D. 1998. *The Heritage Crusade and the Spoils of History*. Cambridge: Cambridge University Press.

LUTHER, D. 2013. Nehmotné kultúrne dedičstvo (identifikácia a ochrana). In: Krišková, Z. (ed.): *Revitalizácia tradičnej kultúry a lokálna identita*. Krakov: Spolok Slovákov v Poľsku, s. 9 – 22.

MacDONALD, S. 2013. *Memorylands. Heritage and Identity in Europe Today*. London and New York: Routledge.

SMITH, L. – AKAGAWA, N. (eds.) 2009. *Intangible Heritage. Key Issues in Cultural Heritage*. London – New York: Routledge.

4. Legislatívne, politické a inštitucionálne rámce ochrany a podpory kultúrneho dedičstva s dôrazom na nehmotné kultúrne dedičstvo a tradičnú ľudovú kultúru v Slovenskej republike

Hlavnými impulzmi pre vytváranie národných koncepcií, stratégií a inštitucionálnej podpory kultúrneho dedičstva s dôrazom na nehmotné kultúrne dedičstvo a špeciálne tradičnú ľudovú kultúru v Slovenskej republike bolo prijatie Dohovorov UNESCO vo všetkých krajinách OSN vrátane Slovenskej republiky. Išlo predovšetkým o nasledujúce (vybrané a základné) dokumenty UNESCO:

- Odporúčania na ochranu tradičnej kultúry a folklóru (*Recommendation on the Safeguarding of Traditional Culture and Folklore*, 1989);
- Všeobecná deklarácia UNESCO o kultúrnej rozmanitosti (*UNESCO Universal Declaration on Cultural Diversity*, 2001);
- Vyhlásenie majstrovských diel ústneho a nehmotného dedičstva ľudstva a vytvorenie svetového zoznamu týchto majstrovských diel (*Proclamation of Masterpieces of the Oral and Intangible Heritage of Humanity*, 2001);
- Dohovor na ochranu nehmotného kultúrneho dedičstva (*Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage*, 2003);
- Dohovor o ochrane a podpore rozmanitosti kultúrnych prejavov (*Convention on the Protection and Promotion of the Diversity of Cultural Expressions*, 2005).

Príprava Koncepcie starostlivosti o tradičnú ľudovú kultúru v Slovenskej republike: stav pred rokom 2007

Impulzom pre vytvorenie Koncepcie starostlivosti o tradičnú ľudovú kultúru na Slovensku (2007, aktualizácia v roku 2015) bol okrem už spomenutých dokumentov UNESCO aj aktuálny stav starostlivosti o tradičnú ľudovú kultúru. Tradičná ľudová kultúra je v koncepcii chápaná a definovaná ako kultúrny systém, ktorý predstavuje žijúce alebo živé dedičstvo (*living heritage*), t. j. považuje sa za súčasť nehmotného kultúrneho dedičstva, v ktorom sa poznatky, skúsenosti a praktiky odovzdávajú z generácie na generáciu priamym kontaktom alebo ústnym podaním. Tradičná ľudová kultúra je významným (v mnohých lokalitách najvýznamnejším) zdrojom lokálnej / regionálnej identity, historického poznania a povedomia, poznávania kultúrnej rozmanitosti, ale aj

nástrojom tolerancie, spolupráce, solidarity a sociálnej kohézie. Tradičná ľudová kultúra významne prispieva k lokálnemu a regionálnemu rozvoju aj tým, že je stále viac aj nástrojom tvorby nových pracovných príležitostí v sektore turizmu a agroturizmu, ako aj kreatívneho priemyslu.

Pred schválením koncepcie boli v rámci SWOT analýz⁶ ako silné stránky starostlivosti o tradičnú ľudovú kultúru v Slovenskej republike identifikované:

- Bohatstvo a rozmanitosť tradičnej ľudovej kultúry;
- Množstvo kolektívov, tvorcov a dobrovoľníkov v oblasti folklórnych tradícií;
- Záujem ľudí o tradičné hmotné artefakty i nehmotné prvky kultúrneho dedičstva a snaha o ich aplikáciu;
- Sieť pamäťových inštitúcií;
- Sieť výskumných inštitúcií;
- Sieť inštitúcií so zameraním na ochranu kultúrneho dedičstva;
- Rozsiahla dokumentácia a inventarizácia hmotného a nehmotného kultúrneho dedičstva.

Ako slabé stránky boli identifikované:

- Nedostatok finančných zdrojov;
- Nekoordinovaná činnosť v ochrane, ako aj prezentácii tradičnej ľudovej kultúry;
- Absencia národného zoznamu významných dokladov tradičnej ľudovej kultúry;
- Nejednotnosť systému evidovania tradičnej ľudovej kultúry;
- Neprístupnosť archívnych fondov;
- Nedostatočné vzdelávanie o tradičnej ľudovej kultúre;
- Nedostatočná popularizácia v médiách;
- Nejednotná terminológia;
- Prezentácia tradičnej ľudovej kultúry, ktorá spočívala v aktivitách obcí, kde absentovali odborné garancie a financie;
- Neprepojenosť inštitúcií (absencia systémového riadenia kultúrneho dedičstva).

⁶ SWOT analýza je nástrojom strategického plánovania. Používa sa na hodnotenie silných a slabých stránok, príležitostí a hrozieb (Strengths, Weaknesses, Opportunities and Threats) určitého projektu, produktu alebo lokality/ regiónu s cieľom identifikovať ďalšie rozvojové (a iné) ciele.

Kultúrne dedičstvo sa objavovalo a stále objavuje v strategických materiáloch viacerých rozhodovacích orgánov – ministerstiev, a to bolo a ostáva aj v súčasnosti (2018) jedným z hlavných dôvodov, prečo neexistuje jednotná silná medzisektorová koncepcia podpory kultúrneho dedičstva. Podporu kultúrneho dedičstva Slovenskej republiky deklarujú v rôznych dokumentoch predovšetkým Ministerstvo kultúry; Ministerstvo školstva, vedy, výskumu a športu; Ministerstvo zahraničných vecí; Ministerstvo životného prostredia; Ministerstvo pôdohospodárstva a rozvoja vidieka, okrajovo aj Ministerstvo sociálnych vecí, rodiny a práce; Ministerstvo hospodárstva a Ministerstvo dopravy, výstavby a regionálneho rozvoja. Nasledujúci prehľad prináša vybrané parciálne koncepcie, ktoré sa týkajú aj starostlivosti o kultúrne (aj nehmotné) dedičstvo alebo jeho časti, ktoré zastrešovali/ zastrešujú rôzne ministerstvá:

- **Koncepcie rozvoja vidieka SR** vypracované Ministerstvom pôdohospodárstva a rozvoja vidieka SR a ďalšími rezortmi (Plán rozvoja vidieka 2004 – 2006, Program rozvoja vidieka 2007 – 2013, Program rozvoja vidieka 2014 – 2020) vyzdvihujú bohaté prírodné a kultúrne dedičstvo a diverzitu vidieckej krajiny (vysoký rekreačný a turistický potenciál), ako aj bohaté tradície remeselnej výroby, domácich špecialít, uchovávanie zvykov a tradícií na vidieku. Povinnou súčasťou programov rozvoja vidieka je opatrenie LEADER – je to prierezový nástroj pre miestny rozvoj a zavádzanie inovácií vrátane zmierňovania klimatických zmien, ktorý počíta aj s využívaním a transferom poznatkov a tradícií predkov v súčasnom miestnom a regionálnom rozvoji.⁷
- **Deklarácia Národnej rady Slovenskej republiky o ochrane kultúrneho dedičstva** (prijatá Národnou radou SR v roku 2001). Cieľom deklarácie bolo vyhlásenie o význame a potrebe oživenia a propagácie tradičnej ľudovej kultúry, treba však konštatovať, že k skutočnej podpore nových aktivít ani k zmene v hodnotovej orientácii vo vzťahu k nehmotnému kultúrnemu dedičstvu v danom období nedošlo.
- **Národná stratégia trvaloudržiateľného rozvoja** (pripravená Ministerstvom životného prostredia SR a schválená vládou SR v roku 2001). Podpora a potenciál kultúrneho dedičstva sa objavil

⁷ <http://www.mpsr.sk/index.php?navID=1180&navID2=1180&sID=43&id=12791>; stiahnuté 14. 10. 2018

pôriamo i nepriamo na viacerých miestach stratégie. Silnou stránkou stratégie bola potreba posilniť spoluprácu štátnej správy, samosprávy a záujmových organizácií pôsobiach v rozvoji vidieka, a tým aj v podpore kultúrneho dedičstva ako významného zdroja regionálneho rozvoja.

So vstupom Slovenska do Európskej únie (2004) a možnosťou čerpania štrukturálnych fondov prijala Vláda SR viaceré programové dokumenty. **Národný rozvojový plán SR** sa čiastočne zaoberal nehmotným kultúrnym dedičstvom vo viacerých operačných programoch (OP), napr. OP Priemysel a služby, OP Poľnohospodárstvo a rozvoj vidieka; OP Životné prostredie a v rámci regionálnej politiky v Jednotnom programovom dokumente NUTS II a Pláne/ Programe rozvoja vidieka SR.

Stav podpory kultúrneho dedičstva po prijatí Konceptie starostlivosti o tradičnú ľudovú kultúru v roku 2007

Vláda Slovenskej republiky, ktorá sa zaviazala plniť domáce a medzinárodné záväzky a v roku 2006 ratifikovala Dohovor na ochranu nehmotného kultúrneho dedičstva, prijala v roku 2007 Konceptiu starostlivosti o tradičnú ľudovú kultúru (aktualizovanú v roku 2015 s plánom krokov do roku 2020). Autormi konceptie boli renomovaní a vedeckou komunitou akceptovaní odborníci na tradičnú ľudovú kultúru. Ako hlavné ciele starostlivosti o tradičnú ľudovú kultúru boli definované:

- identifikácia a inventarizácia tradičnej ľudovej kultúry;
- dokumentácia a archivácia;
- centrálna databáza;
- uchovávanie tradičnej ľudovej kultúry;
- výchova a vzdelávanie;
- šírenie informácií – vydavateľská činnosť;
- metodické pôsobenie;
- zavedenie Národného zoznamu majstrovských diel nehmotného kultúrneho dedičstva;
- medzinárodné spolupráca;
- finančné a organizačné zabezpečenie.

Ďalším dôležitým krokom po prijatí konceptie bolo vybudovanie inštitucionálnych štruktúr, ktoré mali byť zodpovedné za plnenie

konceptie. Ako poradný orgán ministra kultúry bola založená Rada na ochranu nehmotného kultúrneho dedičstva, zložená z odborníkov z celého Slovenska. V roku 2008 vzniklo Koordinačné centrum tradičnej ľudovej kultúry pri Národnom osvetovom centre, od roku 2010 zmenené na Centrum pre tradičnú ľudovú kultúru (CTLK) pri Slovenskom ľudovom umeleckom kolektíve (SLUK)⁸. Toto pracovisko sa stalo celoslovenským kompetenčným centrom pre implementáciu Konceptie starostlivosti o tradičnú ľudovú kultúru.

Z viacerých výstupov Centra pre tradičnú ľudovú kultúru (CTLK) sú najdôležitejšie Encyklopédia tradičnej ľudovej kultúry Slovenska, prístupná na Internet, a metodický materiál, ktorý je návodom na získavanie, triedenie a evidovanie prvkov a javov z oblasti tradičnej ľudovej kultúry, určený najmä samotným obciam. Na tvorbe obidvoch materiálov sa podieľali viaceré inštitúcie, predovšetkým však Ústav etnológie SAV (v súčasnosti Ústav etnológie a sociálnej antropológie SAV) v Bratislave. Záslužným činom CTLK je budovanie digitálneho fondu tradičnej ľudovej kultúry, ktorého hlavným cieľom je inventarizácia, zber a digitalizácia kultúrnych objektov tradičnej ľudovej kultúry na Slovensku a ich sprístupňovanie. Vo fonde je v súčasnosti (2018) sprístupnených vyše 3200 hmotných objektov a nehmotných prejavov tradičnej ľudovej kultúry.⁹

Východiskom pre vznik Konceptie starostlivosti o tradičnú ľudovú kultúru boli okrem samotných ratifikovaných dohovorov UNESCO, ktoré zdôrazňujú dôležitosť tradičnej ľudovej kultúry a kultúrnej rozmanitosti a pripisujú im status „spoločného kultúrneho dedičstva ľudstva“, aj samotné „iniciatívy nositeľov tradícií, ktorých aktivity v treťom sektore a spolupráca s orgánmi a organizáciami štátnej správy a územnej samosprávy reflektujú intenzívnu potrebu štátom garantovanej ochrany tradičnej ľudovej kultúry ako súčasti nehmotného kultúrneho dedičstva“.¹⁰

Legislatíva Slovenskej republiky neobsahuje jednotný ucelený zákon o ochrane kultúrneho dedičstva a ochrane tradičnej ľudovej kultúry. Problematika je zahrnutá do pôsobnosti viacerých všeobecne záväzných právnych predpisov a dokumentov. Sú to hlavne:

⁸ www.ludovakultura.sk, stiahnuté 12. 9. 2018

⁹ <https://fondtlk.sk/sk/index/>; prístup 30. 10. 2018

¹⁰ http://www.rokovania.sk/File.aspx/ViewDocumentHtml/Mater-Dokum-170170?prefixFile=m_; prístup 15. 10. 2018

- Zákon č. 4/1958 Zb. SNR o ľudovej umeleckej výrobe a ľudových remeslách;
- Zákon č. 61/2000 Z. z. o osvetovej činnosti v znení zákona č. 416/2001 Z. z.;
- Uznesenie č. 91/2001 Z. z. k Deklarácii Národnej rady SR o ochrane kultúrneho dedičstva; a
- Zákon č. 91/2010 Z. z. o podpore cestovného ruchu v znení neskorších predpisov.

Okrem týchto právnych predpisov, týkajúcich sa najmä nehmotného kultúrneho dedičstva, platia v slovenskom právnom poriadku aj ďalšie všeobecne záväzné právne predpisy, ktoré sa vzťahujú najmä na pamiatkový fond, múzeá a galérie, knižnice, archívy a Maticu slovenskú.¹¹

Vzhľadom na „krehkosť“ tradičnej ľudovej kultúry, ktorá sa šíri predovšetkým prenosom poznatkov a skúseností z generácie na generáciu priamym kontaktom a je stále viac ohrozovaná najmä v súvislosti s novými médiami, bolo potrebné realizovať špeciálne kroky k jej ochrane. Slovenská republika prostredníctvom koncepcie a zriadených inštitúcií prispela v ostatných rokoch k vyššej miere ochrany nehmotného kultúrneho dedičstva a k zvýšeniu všeobecného povedomia o tejto problematike.

Reprezentatívne zoznamy nehmotného kultúrneho dedičstva¹²

V súlade s Dohovorom na ochranu nehmotného kultúrneho dedičstva buduje Slovenská republika prostredníctvom Centra pre tradičnú ľudovú kultúru od roku 2010 **Reprezentatívny zoznam nehmotného kultúrneho dedičstva Slovenska**, ktorý je súpisom mimoriadnych prvkov, zručností a praktík nehmotného kultúrneho dedičstva, nominovaných ich nositeľmi a posudzovaných odbornou porotou.

Tento zoznam obsahuje v súčasnosti (2018) 18 zapísaných prvkov:
- Fajara – hudobný nástroj a jeho hudba

¹¹ Viac na http://www.rokovania.sk/File.aspx/ViewDocumentHtml/Mater-Dokum-170170?prefixFile=m_; prístup 15. 10. 2018

¹² Podrobné informácie o zoznamoch sú dostupné na: www.ludovakultura.sk.

- Terchovská muzika
- Aušusnícke služby špaňodolinských baníkov
- Tradičné ručné zvonenie na zvony a funkcia zvonárov na Slovensku
- Radvanský jarmok
- Gajdy a gajdošská kultúra na Slovensku
- Tradičné bábkárstvo na Slovensku
- Banskotiavnický Salamander
- Čičmianske ornamenty
- Horehronský viachlasý spev
- Modrotlač
- Vajnorský ornament
- Tylová paličková čipka Myjavskej pahorkatiny
- Chov plemena koní lipican v Topoľčiankach
- Drevené vyrezávané kríže na Podpoľaní
- Modranská majolika
- Fajara trombita
- Drotárstvo

Od roku 2015 sa v Slovenskej republike vytvára aj **Zoznam najlepších spôsobov ochrany nehmotného kultúrneho dedičstva na Slovensku**, ktoré dôsledne odrážajú ciele Dohovoru UNESCO na ochranu nehmotného kultúrneho dedičstva (tzv. *best practices*). Zápis na tento zoznam predstavuje uznanie a ocenenie tým praktikám a aktivitám, ktoré príkladne podporujú ochranu a rozvoj nehmotného kultúrneho dedičstva a ktoré prispievajú k jeho popularizácii a ďalšiemu rozvoju.

Na tomto zozname sa nachádzajú (2018):

- Škola remesiel ÚĽUV
- Dokumentácia a ochrana drotárstva v Považskom múzeu v Žiline.

Budovanie Reprezentatívneho zoznamu nehmotného kultúrneho dedičstva Slovenska predstavuje základný stupeň a podmienku pre nominácie na zápis do **Reprezentatívneho zoznamu nehmotného kultúrneho dedičstva ľudstva (UNESCO)**. Na základe nominácií na zápis prvkov na tento zoznam má Slovenská republika v súčasnosti (2018) zapísané na svetovom zozname tieto prvky:

- Fajara a jej hudba
- Terchovská muzika
- Gajdy a gajdošská kultúra na Slovensku

- Bábkarstvo na Slovensku a v Čechách

Vybrané príklady inštitucionálnej ochrany a podpory kultúrneho dedičstva v Slovenskej republike z úrovne rôznych rezortov

Na národnej úrovni patrí oblasť kultúrneho dedičstva vrátane nehmotného kultúrneho dedičstva do pôsobnosti už spomenutých inštitúcií tradičnej ľudovej kultúry (najmä CTĽK) a do kompetencie viacerých ministerstiev. Výsledkom takéhoto nejednoznačného uchopenia problematiky ochrany a podpory kultúrneho dedičstva je slabá vzájomná komunikácia, nekoordinovaná spolupráca a neprepojenosť aktivít.

Aké sú hlavné pôsobnosti a zodpovednosti kľúčových inštitúcií?

Ministerstvo kultúry SR

Podľa Štatútu Ministerstva kultúry SR z roku 2010 ministerstvo v zmysle svojej pôsobnosti zabezpečuje ochranu, obnovu, reštaurovanie, využívanie a prezentáciu kultúrneho dedičstva najmä na úseku starostlivosti o:

- pamiatkový fond;
- zbierkové fondy múzeí a galérií;
- knižničné fondy.

Ministerstvo ďalej v rámci svojej pôsobnosti vypracúva:

1. koncepciu štátnej kultúrnej politiky,
2. koncepciu starostlivosti o štátny jazyk,
3. koncepciu ochrany pamiatkového fondu a určuje hlavné smery a stratégiu ochrany kultúrnych pamiatok, pamiatkových území, archeologických nálezov a archeologických nálezísk,
4. koncepciu ochrany a rozvoja nehmotného kultúrneho dedičstva, tradičnej ľudovej kultúry a miestnej a regionálnej kultúry,
5. koncepciu ochrany a rozvoja kultúrnych aktivít zdravotne postihnutých alebo inak znevýhodnených skupín obyvateľstva,
6. programy podpôr na ochranu a obnovu územia zapísaného v Zozname svetového dedičstva a zabezpečuje ich koordináciu a kontrolu uskutočňovania,
7. návrhy zákonov a ostatných všeobecne záväzných právnych predpisov v oblastiach, ktoré patria do pôsobnosti ministerstva,
8. návrh na vyhlásenie pamiatkovej rezervácie,

9. koncepciu mediálnej výchovy.

Ministerstvo kultúry SR uvádza v rámci svojej organizačnej štruktúry (2018) *Sekciu miestnej a regionálnej kultúry a kultúry národnostných menšín* a ďalej v rámci nej následne *Sekciu kultúrneho dedičstva* spojenú s Odborom nehmotného kultúrneho dedičstva a kultúry znevýhodnených skupín obyvateľstva. Spojenie nehmotného kultúrneho dedičstva so znevýhodnenými skupinami obyvateľstva je diskutabilné a vzbudzuje dojem, že nehmotné kultúrne dedičstvo sa spája výlučne s marginalizovanými/ znevýhodnenými skupinami.

Pre metodické pôsobenie a popularizáciu tradičnej ľudovej kultúry ako súčasti širokého ponímania kultúrneho dedičstva majú okrem hlavného orgánu - Centra pre tradičnú ľudovú kultúru mimoriadny význam aj ďalšie organizácie riadené a financované Ministerstvom kultúry Slovenskej republiky:

- *Národné osvetové centrum* (NOC) – štátna inštitúcia, ktorej činnosť sa zameriava na oblasť kultúrno-osvetovej činnosti, miestnej a regionálnej kultúry. Pôsobí aj v oblasti informačnej, vedeckej, vzdelávacej a propagačnej. V kompetencii NOC je aj oblasť scénického folklorizmu;
- *Ústredie ľudovej a umeleckej výroby* – príspevková organizácia Ministerstva kultúry SR, zriadená zákonom SNR č. 4/58 Zb. Rozvíja široký komplex aktivít, napr: dlhodobo monitoruje výskyt tradičných výrobkov na Slovensku, dokumentuje súčasnú ľudovú umeleckú výrobu, vedie databázu výrobcov, spravuje zbierku predmetov ľudovej umeleckej výroby, podnecuje vznik nových prác u remeselníkov, vzdeláva a organizuje záujmové kurzy tradičných remesiel, propaguje výsledky talentovaných majstrov, rozvíja vlastnú výstavnú a publikačnú činnosť, prepája výrobcov s odbytom ich produkcie, poskytuje a verejne šíri informácie z danej oblasti;
- *Pamiatkový úrad SR* – organizácia vykonávajúca štátnu správu na úseku ochrany pamiatkového fondu - štátna rozpočtová organizácia manažovaná Ministerstvom kultúry SR. Plní funkciu správcu príslušnej časti štátneho informačného systému, vedie osobitný archív v oblasti ochrany pamiatkového fondu, vedie Ústredný zoznam pamiatkového fondu, zabezpečuje rozvoj teórie a metodológie reštaurovania, buduje študijné, vývojové a analyticko-technologické pracovisko a laboratóriá, zabezpečuje výskumné a reštaurátorské práce ako účelovú pomoc štátu na ohrozených kultúrnych pamiatkach, vykonáva a koordinuje

dokumentačnú, vzdelávaciu, výchovnú, edičnú a propagačnú činnosť, poskytuje odbornú a metodickú pomoc krajským pamiatkovým úradom, spolupracuje s občianskymi združeniami a nadáciami zriadenými na záchranu, využívanie a prezentáciu pamiatkového fondu, podieľa sa na medzinárodných projektoch ochrany a obnovy kultúrnych pamiatok a pamiatkový území a spolupracuje s medzinárodnými organizáciami a partnerskými inštitúciami v zahraničí;

- *Slovenské národné múzeum* (SNM) – vrcholná štátna zbierkotvorná, vedecko-výskumná a kultúrno-vzdelávacia inštitúcia v oblasti múzejnej činnosti v Slovenskej republike. Na základe prieskumu a vedeckého výskumu zhromažďuje, dokumentuje, odborne spracováva, vedecky zhodnocuje, ochraňuje, sprístupňuje a vo verejnom záujme využíva zbierkové predmety ako doklady vývoja slovenskej prírody a spoločnosti, slovenského národa a etnických spoločenstiev. Plní úlohy súvisiace s tvorbou, evidenciou a ochranou zbierok ako súčasti národného kultúrneho dedičstva. V rámci kultúrno-vzdelávacej činnosti prezentuje zbierkové fondy prostredníctvom stálych expozícií a výstav doma i v zahraničí a realizuje aj ďalšie formy múzejnej komunikácie. Rieši vedeckovýskumné úlohy a výsledky sprístupňuje verejnosti formou vydavateľskej a publikačnej činnosti. Súčasťou SNM je aj Etnografické múzeum v Martine a múzeá kultúr národnostných menšín.
- *Umelecký súbor Lúčnica* je štátna národná umelecká inštitúcia s celoslovenskou pôsobnosťou v oblasti umeleckého spracovania, interpretácie a uchovávania folklóru na Slovensku;
- *Slovenský ľudovo-umelecký kolektív - SLUK* je štátna profesionálna umelecká inštitúcia s celoslovenskou pôsobnosťou v oblasti umeleckého spracovania a interpretácie folklóru, ako aj v oblasti starostlivosti o tradičnú ľudovú kultúru Slovenska, ktorého súčasťou je už spomenuté Koordinačné centrum tradičnej ľudovej kultúry.

Pozitívnym nástrojom Ministerstva kultúry SR, ktorého cieľom bola a je podpora kultúry najrôznejšieho zamerania – t. j. vrátane nehmotného kultúrneho dedičstva – bolo zriadenie **Fondu na podporu umenia** na základe Zákona o Fonde na podporu umenia č. 284/ 2017 Z. z. Na základe tohto právneho predpisu sa môžu o finančnú podporu uchádzať rôzne fyzické osoby aj inštitúcie, ktoré sa tvorivo alebo výskumne podieľajú na rozvoji umenia a kultúry v rôznych žánroch

vrátane tradičnej ľudovej kultúry. Tento nástroj podpory sa ukazuje ako veľmi efektívny a pozitívne prijímaný v celej kultúrnej obci.

Ministerstvo zahraničných vecí SR

Slovenská komisia pri UNESCO ako poradný orgán Vlády SR (1993) spadá pod Ministerstvo zahraničných vecí SR. V nadväznosti na skúmanú problematiku pripravuje okrem iného aj nominácie do zoznamu svetového dedičstva UNESCO (hmotných aj nehmotných pamiatok) v súčinnosti s národnými komisiami. V súčasnej dobe (2018) má Slovensko zapísaných v **Zozname svetového dedičstva UNESCO (t. j. zozname hmotného kultúrneho dedičstva** – hmotných pamiatok a prírodného dedičstva) 8 lokalít zo Slovenskej republiky:

- Banská Štiavnica a technické pamiatky okolia, 1993;
- Levoča, Spišský hrad a pamiatky okolia, 1993;
- Rezervácia ľudovej architektúry Vlkolínec, 1993;
- Jaskyne a priepasti Slovenského krasu, 1995 a 2000;
- Historické jadro mesta Bardejov, 2000;
- Bukové pralesy Karpát v Národnom parku Poloniny a Vihorlat v Chránenej krajinskej oblasti Vihorlat, 2007;
- Drevené chrámy v slovenskej časti Karpatského oblúka, 2008.
 - ☐ Gréckokatolícke kostoly v Ruskej Bystrej, Ladomírovej a Bodružale
 - ☐ Rímskokatolícke kostoly v Tvrdošine a Hervartove pri Bardejove
 - ☐ Evanjelické kostoly v Kežmarku, Hronseku a Leštínach
- Historické mesto Levoča, 2009.

Ministerstvo životného prostredia Slovenskej republiky

V rámci agendy Ministerstva životného prostredia Slovenskej republiky v kontexte tvorby a ochrany životného prostredia je kultúrne dedičstvo vo všetkých hlavných dokumentoch významnou súčasťou, treba však zdôrazniť, že v programových vyhláseniach (najmä od roku 2014) už základy deklarácie podpory kultúrneho dedičstva značne absentujú. Dôležitým krokom Ministerstva životného prostredia SR bolo v roku 1993 založenie **Slovenskej agentúry životného prostredia (SAŽP)**, ktorá je odbornou organizáciou Ministerstva životného prostredia SR

s celoslovenskou pôsobnosťou zameranou na starostlivosť o životné prostredie a tvorbu krajiny v súlade so zásadami trvalo udržateľného rozvoja.

Práve Ministerstvo životného prostredia a Slovenská agentúra životného prostredia sú garantmi **Programu obnovy dediny**, ktorého cieľom je vytvoriť ekonomické, organizačné a odborné predpoklady podpory vidieckych komunít k tomu, aby vlastnými silami rozvíjali potenciál obce a kultúrne hodnoty vidieckej krajiny. Súčasť komplexného programu je aj finančný mechanizmus a zapojenie do súťaže o Európsku cenu obnovy dediny. Prvá **národná súťaž Dedina roka v SR** sa uskutočnila v r. 2001.¹³ Do programu sa od roku 2001 zapojilo už viac ako 60% obcí Slovenska. Obce v SR súťažia v nasledovných kategóriách:

- Dedina ako hospodár;
- Dedina ako maľovaná;
- Dedina ako klenotnica;
- Dedina ako pospolitost';
- Dedina ako partner;
- Dedina ako hosťiteľ;
- Dedina ako záhrada;
- Mimoriadne ocenenie;
- Dedina roka – víťaz vo všetkých kategóriách, ktorý má právo reprezentovať Slovenskú republiku v súťaži o Európsku cenu obnovy dediny.

Súťaž sa koná každé dva roky. Od roku 2001 do roku 2018 získali ocenenie Dedina roka nasledujúce obce: Soblahov, Hrušov, Vlachovo, Liptovská Teplička, Dobrá Niva, Oravská Lesná, Malé Dvorníky, Spišský Hrhov a Oravská Polhora.¹⁴

Ministerstvo pôdohospodárstva a rozvoja vidieka SR

V rámci štruktúry Ministerstva pôdohospodárstva a rozvoja vidieka SR (MPSR) pôsobí sekcia Rozvoj vidieka.

¹³ <http://www.obnovadediny.sk/sa-dedina-roka/o-sutazi>; prístup 2. 11. 2018.

¹⁴ Výskumu socio-kultúrneho kapitálu vyhlásených úspešných „Dedín roka“ sa venuje projekt APVV-16-0115 s názvom: Sociokultúrny kapitál úspešných obcí ako zdroj udržateľného rozvoja slovenského vidieka.

Rozvoj vidieka je zameraný na zvýšenie životného štandardu v mimomestských oblastiach, v krajine a vo vidieckych sídlach. Aktivita rozvoja vidieka sú zamerané najmä na sociálny a ekonomický rozvoj oblastí a sú súčasťou SS (Spoločná poľnohospodárska politika).

Sekcia Rozvoja vidieka vypracovala **Program rozvoja vidieka SR na roky 2014 – 2020**. Vo vzťahu ku kultúrnemu dedičstvu možno na základe analýzy materiálu konštatovať, že ako silné stránky vidieckeho územia na Slovensku identifikuje program vysoký rekreačný a turistický potenciál krajiny, bohaté kultúrno-historické pamiatky a prírodné a kultúrne dedičstvo, ponúkajúce široké možnosti pre rozvoj vidieka. V zmysle všeobecných podmienok program rešpektuje základné princípy celkovej politiky EÚ s dôrazom na udržateľný rozvoj – zachovanie a obnovu prírodného bohatstva, kultúrneho rázu a ekologickej stability krajiny. Program rozvoja vidieka SR zdôrazňuje dôležitosť rozvoja ekonomických aktivít vhodných pre vidiek a vytvárania nových pracovných príležitostí (aj pre mladých farmárov); ochranu životného prostredia a kultúrneho fondu; ako aj zlepšenie kvality života na vidieku a podporu rozvoja miestnych komunít/ partnerstiev vo vidieckych obciach s dôrazom na zachovanie miestneho kultúrneho a historického rázu územia. Napriek pozitívnym deklaráciám je evidentné, že kultúrne dedičstvo, aj keď vnímané pozitívne, je definované a chápané veľmi široko, až vágne.

Ministerstvo pôdohospodárstva a rozvoja vidieka má vo svojej agende aj **podporu produkcie a kvality tradičných poľnohospodárskych výrobkov a podporu lokalít a regiónov**, kde sa vyrábajú. Nadväzuje tak na Politiku kvality Európskej únie, ktorá má za cieľ zabezpečenie ochrany originálnych poľnohospodárskych výrobkov a potravín a podporu ich predaja. Tieto potraviny musia spĺňať špeciálne kvalitatívne parametre, ktoré ich odlišujú od ostatných podobných výrobkov presne definovanými požiadavkami na ich surovinové zloženie a technologický postup výroby. Pri splnení požiadaviek možno tieto produkty prihlásiť do procesu európskej registrácie potravinových výrobkov chránených pôvodom alebo zemepisným označením.

Európska únia v rámci tejto politiky akceptuje, chráni, podporuje, registruje a kontroluje výrobky rozdelené do troch kategórií označených ako:

- **Chránené označenie pôvodu**, CHOP (Protected designation of origin, PDO),
- **Chránené zemepisné označenie**, CHZO (Protected geographical

indication, PGI),

- **Zaručená tradičná špecialita**, ZTŠ (Traditional speciality guaranteed, TSG)

Označením pôvodu alebo zemepisným označením zapísaným do registra Úradu priemyselného vlastníctva SR si možno chrániť výrobky pochádzajúce z určitej vymedzenej zemepisnej oblasti. Rozdiel medzi oboma spôsobmi ochrany je v tom, že pri zemepisných označeniach (ZO) nie je podstatný pôvod surovín, naopak, pri označeniach pôvodu (OP) musia suroviny pochádzať z vymedzenej zemepisnej oblasti.

Logá na označenie kvality tradičných poľnohospodárskych výrobkov v Európskej únii¹⁵

1. Chránené označenie pôvodu (CHOP)

Toto označenie sa vzťahuje na potraviny vyrobené, spracované a pripravené v rámci geografického regiónu, ktoré majú kvalitu alebo vlastnosti špecifické pre túto zemepisnú polohu, napr. syr Roquefort musí byť vyrobený z mlieka oviec plemena lacaune alebo čiernych plemien oviec, dozrievať v prírodných jaskyniach blízko mesta Roquefort v oblasti Aveyron vo Francúzsku s využitím spór *Penicillium roqueforti*.

2. Chránené zemepisné označenie (CHZO)

Tento postup je podobný ako CHOP, iba väzba na zemepisnú oblasť nie je taká silná. Aspoň jedna z fáz výroby, spracovania alebo prípravy sa však musí uskutočňovať v danej zemepisnej polohe. Výrobok musí mať určitú kvalitu alebo dobré meno alebo vlastnosť vzťahujúcu sa k zemepisnej polohe, napr. Salame Cremona, syr Edam.

3. Zaručené tradičné špeciality (ZTŠ)

Táto kategória sa vzťahuje na potraviny, ktoré majú tradičný charakter, t. j. na trhu EÚ sa vyskytujú po dobu najmenej 25 rokov a majú špecifické

vlastnosti, ktoré ich odlišujú od ostatných potravín patriacich do podobnej kategórie a majú tradičnú špecifikáciu, napr. syr Mozzarella, Jamón Serrano.

Slovenské poľnohospodárske výrobky a potraviny registrované v systéme Politika kvality EÚ

Chránené označenie pôvodu

Paprika Žitava/ Žitavská paprika
Stupavské zelé

Chránené zemepisné označenie

Levický slad
Klenovecký syrec
Skalický trdelník
Slovenská bryndza
Slovenská parenica
Slovenský oštiepok
Tekovský salámový syr
Zázrivský korbáčik
Zázrivské vojky
Oravský korbáčik

Zaručené tradičné špeciality

Bratislavský rožok/ Pozsonyi kifli
Ovčí hrudkový syr – salašnícky
Ovčí salašnícky údený syr
Tradiční lovecký salám/ Tradičná lovecká saláma
Liptovská saláma/ Liptovský salám
Tradiční špekáčky/ Tradičné špekačky
Spišské párky.

Použitá a odporúčaná literatúra

- HAMAR, J. (ed.). 2007. *Tradičná a ľudová kultúra v dokumentoch UNESCO*. Bratislava: Slovenské centrum pre tradičnú kultúru.
- HAMAR, J. – KYSEĽ, V. (eds.). 2012. *Ochrana kultúrneho dedičstva. Zborník*

¹⁵ www.euractiv.sk

zo sympózia. Bratislava: Koordinačné centrum tradičnej ľudovej kultúry.
KOŠTIALOVÁ, K. 2013. Revitalizácia tradičnej kultúry vidieka v procesoch globalizácie. In: Krišková, Z. (ed.): *Revitalizácia tradičnej kultúry a lokálna identita*. Krakov: Spolok Slovákov v Poľsku.
KRIŠKOVÁ, Z. (ed.). 2013. *Revitalizácia tradičnej kultúry a lokálna identita*. Krakov: Spolok Slovákov v Poľsku.

5. Regióny, regionálna kultúra a kultúrne dedičstvo

S termínom **región** sa stretáme takmer denne - s obľubou ho používajú politici, ekonómovia, geografi, historici, novinári, spisovatelia, ako aj bežní občania, obyvatelia regiónov. Každý z nich má svoju predstavu a svoju definíciu regiónu – podľa toho, v akom vzťahu k regiónu sa nachádza. Aj vo vedeckej komunite je termín región charakteristický svojou nestabilitou a mnohoznačnosťou. V jednotlivých vedných disciplínach sa prisudzuje regiónu rôzny obsah a význam – podľa toho, ktoré charakteristiky regiónu si tá-ktorá vedná disciplína všíma (ekonomické, geografické, historické, politické, kultúrne, sociálne a pod.). Jedným z odborov, v ktorého terminológii má pojem región pevné miesto, je etnológia. Podľa Encyklopédie ľudovej kultúry Slovenska je región „oblasť s výskytom javu alebo súboru javov v charakteristickej, preň vlastnej skladbe. Na rozdiel od areálu zaberá menšie územie v rámci etnografických, politických alebo prírodných hraníc. Má svoje centrum, hranice sú dané buď geograficky, alebo sa sformovali v priebehu historického vývoja ekonomických, spoločenských a kultúrnych podmienok“ (Encyklopédia 1995: 103).

Tradičná ľudová kultúra na Slovensku (vo význame podľa Koncepce tradičnej ľudovej kultúry) sa vyznačuje bohatou vnútornou diferencovanosťou, na čo poukázali mnohé etnografické a folkloristické výskumy už pri dlhoročnom projekte Etnografického atlasu Slovenska (1990). Etnografický atlas Slovenska na základe etnokartografických výskumov člení Slovensko na deväť regiónov ľudovej kultúry, pričom vychádza zo základného členenia na západo-, stredo- a východoslovenskú oblasť. Ďalej rozdeľuje tieto tri vyššie regióny na horský, nížinný, zmiešaný, prípadne nešpecifikovaný typ. Podľa Beňuškovvej toto členenie odráža skôr členenie na areály, ktoré však nerešpektujú regionálne povedomie ako významný priestorovo-rozlišovací znak (Beňušková 1998: 10).

Etnografické aj etnokartografické výskumy na Slovensku zaznamenali na malom teritóriu nezvyčajnú koncentráciu rôznorodých prejavov materiálnej a duchovnej kultúry i folklóru – možno zjednodušene povedať, že čo lokalita či región, to iná kultúra vo všetkých jej prejavoch. Čo spôsobuje takú variabilitu rôznych javov kultúry?

Dôležitým faktorom ovplyvňujúcim vývin kultúry na našom území je oddávna geopolitické situovanie Slovenska na rozhraní východnej a západnej Európy. **Územie Slovenska nikdy nebolo etnicky,**

religiózne a kultúrne homogénnym celkom. Vždy bolo krížovatkou rôznych etník a mnohých kultúr, ktoré vtlačili svoju pečať „tradičnej slovenskej kultúre“. Nemenej významným faktorom je skutočnosť, že Slovenskom prebieha hranica západnej a východnej christianizácie (šírenia kresťanstva), čo malo tiež veľký vplyv na kultúrny vývoj územia.

Región má preto mimoriadne dôležité miesto v kultúrnej histórii Slovenska. Slovensko sa po stáročia vyvíjalo nie ako samostatný štátny útvar, ale ako integrálna súčasť Uhorska, čo ovplyvnilo utváranie národného povedomia jeho obyvateľov. Jednotlivé regióny Slovenska sa formovali v prevažnej miere na základe niekdajšieho administratívneho členenia na župy. Vedomie regionálnej (a čiastočne aj lokálnej) príslušnosti nadobudlo v histórii väčší význam než národné povedomie a fungovalo vždy ako dôležitý etno-identifikačný faktor vo vzájomných kontaktoch v rámci regiónov a etnografických oblastí (t. j. obyvatelia mnohých – najmä horských regiónov – sa identifikovali primárne ako Liptáci, Oravci, Horehronci, Kysučania či Spišiaci, na južnom Slovensku však takéto povedomie skupinovej príslušnosti k regiónu nevzniklo). Región predstavoval istý územno-administratívny celok (ktorý sa mohol, ale nemusel prekryvať s hranicami župy), v rámci ktorého mohli existovať jedna alebo niekoľko etnografických oblastí (odlišných na základe znakov ako jazyk, zamestnanie, odev, bývanie, obradová kultúra a folklór).

Na formovanie regiónov a etnografických oblastí vplývalo mnoho faktorov. Patrí medzi ne najmä:

1. **geograficko-prírodné prostredie** (Slovensko sa nachádza na pomedzí dvoch európskych geografických oblastí – nížinnej a horskej, t. j. oblastí s rôznymi klimatickými a pôdnymi podmienkami, od čoho sa odvíjala diferenciácia zamestnaní a s nimi súvisiacich kultúr, napr. vinohradnícka kultúra na juhozápadnom Slovensku a salašnícka kultúra na strednom a východnom Slovensku);
2. **kolonizácie a migrácie** (prostredníctvom kolonizácií, najmä nemeckej a valaskej, t. j. kolonizácie na valaskom práve, sa do slovenského etnika dostali inoetnické skupiny s odlišnou kultúrou, spôsobom života i jazykom, pričom v procese ich adaptácie a asimilácie dochádzalo k vzájomnému ovplyvňovaniu a prelínaniu kultúrnych prvkov; vplyv na formovanie regiónov mali aj menšie kolonizačné vlny ako príchod Chorvátov či Bulharov, ale aj vysťahovalectvo slovenského obyvateľstva od konca 17. storočia – sťahovanie na Dolnú zem a od polovice 19. do polovice 20. storočia vysťahovalectvo do Ameriky);

3. **etnická skladba** (okrem zmien v rámci migrácií a kolonizácií ovplyvňovala formovanie regiónov a ich kultúry výrazne aj etnická skladba, ktorá sa datuje do čias osídľovania územia (ide najmä o Maďarov, obývajúcich južné časti Slovenska pozdĺž hranice s Maďarskom; Rusínov a Ukrajincov, ktorí ako potomkovia východných Slovanov osídľovali územie Slovenska od 11. – 12. storočia a predovšetkým počas valaskej kolonizácie; a Rómov, ktorí sa po prvý krát spomínajú ako obyvatelia slovenských regiónov v roku 1322; Beňušková 1998: 19);

4. **cirkevná organizácia a konfesióna príslušnosť** (Slovenskom prechádza deliaca línia medzi západnými a východnými náboženskými rítmi – práve konfesióna príslušnosť mala výrazný vplyv na rozvoj etnografických charakteristík v jednotlivých regiónoch);

5. **mestá ako kultúrno-historické, obchodné a administratívne centrá** (mestá odjakživa pôsobili ako centrá vzdelanosti, obchodu a remeselnej výroby, a tým aj ako kultúrne vzory a sprostredkovatelia nových kultúrnych prvkov a inovácií).

Región, regionálna kultúra a regionálne povedomie zohrávali vždy dôležitú úlohu v etnosociálnom a etnokultúrnom vývine Slovenska. Budovanie národnej identity na Slovensku ešte aj dnes často vychádza z povedomia regionálnej príslušnosti. Tradičná kultúra jednotlivých regiónov prepožičiava svoje špecifické, rázovité prejavy a hodnoty dokonca aj celonárodnej kultúre (najmä kultúrno-umelecké prejavy niektorých horských regiónov prevzali znakovú identifikáciu slovenskej kultúry - napr. tradičná ľudová kultúra Detvy, Horehronia či Terchovej; Leščák 1988: 190).

Na Slovensku si mnohé regióny aj v súčasnosti budujú vlastný znakový identifikačný systém, často založený práve na tradičnej ľudovej kultúre - prispievajú k tomu regionálne folklórne súbory (napr. folklórny súbor Detva alebo Podpoľanec ako reprezentanti kultúrneho regiónu Podpoľanie), folklórne festivaly (napr. Medzinárodný folklórny festival Myjava ako reprezentant myjavského kultúrneho regiónu) alebo iné aktivity (napr. súťaž Tradičná chuť Hontu).

Slovenská spoločnosť a kultúra je tak ako iné európske i mimoeurópske kultúry pod neustálym tlakom globalizácie, ktoré zasahujú do kultúrneho vývinu regiónov a ich jednotlivých lokalít. Dôkazom sú podujatia a aktivity zamerané na lokálny turizmus, zmeny v stravovacích návykoch a spôsoboch sviatkovania či premeny architektonických predstáv v stavebnej kultúre. Tieto a ďalšie iné sú iniciované a spôsobené súčasnými

trendmi sveta otvorených spoločenstiev. Existuje mnoho príkladov, keď nové globálne rozšírené praktiky či návyky ovplyvňujú a často aj menia – obohacujú alebo ničia – tradičné formy živého kultúrneho dedičstva, alebo zaťažujú život lokálnych spoločenstiev.

Najvýraznejším predstaviteľom tohto vplyvu je určite **globálny turizmus**. Tento najväčší a najrýchlejšie rastúci svetový biznis je motorom podpory, ale aj zneužívania najmä nehmotného kultúrneho dedičstva. Globálni turisti, ktorí už videli „takmer všetko“, sa stále viac orientujú na *heritage turizmus* (turizmus zameraný na spoznávanie lokálnych tradícií) v hľade po „autentických zážitkoch“ v styku s lokálnymi ľuďmi, nositeľmi tradícií. Tento trend môže mať aj kontraproduktívny dôsledok. Niekedy je už ťažké rozpoznať, čo je skutočné, autentické kultúrne dedičstvo v tej ktorej lokalite/ regióne/ štáte. Môže to byť len *heritage marketing*, ktorého cieľom je prilákať čo najviac návštevníkov, pričom skutočné hodnoty konkrétneho objektu/ javu dedičstva sú potlačené a často aj zmenené a nerozpoznateľné (čím sa vraciame späť k problému autenticity a komodifikácie dedičstva). Ako príklad možno uviesť napr. mexickú domorodú kuchyňu z Yucatanu, ktorá bola v roku 2010 akceptovaná UNESCO-m ako pamiatka evidovaná na Reprezentatívnom zozname nehmotného svetového dedičstva ľudstva. Po zápise tejto pamiatky nehmotného dedičstva na svetový zoznam výrazne vzrástol turistický záujem o lokality a domorodú kuchyňu v Yucatane. Pôvodné recepty mexickej kuchyne, vďaka ktorým došlo k zápisu, však neboli pre turistov chuťovo a vzhľadovo príťažlivé, preto turistickí prevádzkovatelia a následne aj poskytovatelia lokálnych kulinárskych špecialít prispôbili pôvodné recepty chuti turistov. Výsledkom je turisticky prijateľná (*tourist-friendly*) ponuka jedál, ktorá má ďaleko od pôvodných receptúr. Pôvodné jedlá Yucatanu je možné nájsť a ochutnať už len v destináciách mimo turistických trás alebo v mexických domácnostiach.

Trend *heritage marketingu* nahráva predstaviteľom regiónov, ktorí využívajú práve rôzne javy/ prejavy nehmotného kultúrneho dedičstva ako lákadlo pre turistov. Hlavným motívom je zväčša zvyšovanie ekonomických príjmov. V tomto ponímaní sa akýkoľvek jav nehmotného kultúrneho dedičstva stáva tovarom na predaj, čo degraduje a spochybňuje autenticitu dedičstva. Viacerí európski odborníci vyjadrujú znepokojenie, že história a pamäť sa stávajú obchodom a Európa sa mení na *Memoryland*, európsky tematický park kultúrneho dedičstva, kde sa história a dedičstvo manipulujú pre uspokojenie turistov a komerčné

zisky. Európske populácie v tomto procese strácajú pocit vlastných identít a stávajú sa obeťou priemyslu, ktorý stavia na štandardizovanej identite, tzv. *identity industry* (Macdonald 2013: 109). Na základe podobných skúseností viacerí bádatelia výrazne rozlišujú tzv. skutočné hodnoty dedičstva (*intrinsic values*) – t. j. tie, ktoré sa vzťahujú priamo na kolektívnu pamäť komunity či spoločnosti a sú skôr etickou a filozofickou kategóriou; a inštrumentálne hodnoty dedičstva (*instrumental values*) – t. j. tie, ktoré sa týkajú najmä využitia dedičstva pre ekonomický a sociálny rozvoj (Dümcke – Gnedovsky 2013).

Použitá a odporúčaná literatúra:

- BEŇUŠKOVÁ, Z. 1998. *Tradičná kultúra regiónov Slovenska*. Bratislava: VEDA.
- BITUŠÍKOVÁ, A. 1995. Región v etnológii, etnológia v regióne. In: *Zborník z konferencie Regionálna história vo výučbe dejepisu*. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela, Fakulta humanitných vied, s. 59 – 60.
- DÜMCKE, C. – GNEDOVSKY, M. 2013. *The Social and Economic Value of Cultural Heritage: Literature Review*. EENC Paper. Brussels: European Expert Network on Culture (EENC).
- Kol.: *Etnografický atlas Slovenska*. 1990. Bratislava: VEDA.
- Kol.: *Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska*. 1995. Bratislava: VEDA.
- LEŠČÁK, M. 1988. Regionalizmus a ľudová kultúra. In: *Región v národnej kultúre. (Zborník prác z IX. konferencie o literárnom vzdelaní)*. Dolný Kubín – Nitra.
- MACDONALD, S. 2013. *Memorylands. Heritage and Identity in Europe Today*. London and New York: Routledge.

6. Globalizácia: príležitosť alebo ohrozenie? Lokálne a regionálne v globálnych kontextoch

Všeobecné definície globalizácie zdôrazňujú, že globalizácia predstavuje proces, ktorý v celosvetovom meradle spája a prepája ľudí, kultúry, miesta, inštitúcie a myšlienky prostredníctvom nových technológií, komunikačných možností, masových mobilit a migrácie bez ohľadu na hranice. Slovensko je len malým ohnivkom globálnych sietí a jeho otvorenie sa svetu má len krátku históriu. Skôr možno hovoriť o zrýchlenej modernizácii po roku 1989, o návrate k „modernite“, ktorá bola ústrednou silou rozvoja slovenských miest (nie všetkých) približne od tretej štvrtiny 19. storočia a naplno zasiahla do spoločnosti najmä v tridsiatych - štyridsiatych rokoch 20. storočia (Lipták 2004, Hallon 2004). Modernizácia hospodárstva v druhej polovici 20. storočia, nazvaná ako industrializácia a kolektivizácia Slovenska, síce prehĺbila premenu slovenskej spoločnosti od rurálnej k urbánnej a znamenala významný hospodársky pokrok, chýbal jej však demokratický základ ako jeden z kľúčových znakov modernej spoločnosti.¹⁶

Podľa Martina Hampla spoločnosť v našom geografickom priestore prešla v uplynulom štvrtstoročí „dvojitou tranzíciou“. V prvej etape opisuje zmenu ako návrat k vývinu v pred-socialistickom období a v druhej etape ako zapojenie sa do štruktúr Európskej únie a iných európskych a globálnych sietí (Hampl a kol. 1996). Aktivity s cieľom získať veľké zahraničné investície, ktoré pozorujeme v celom procese transformácie spoločnosti po roku 1989, ukazujú, že sme skôr „globalizujúcou sa“ ako „globalizovanou“ krajinou.

Modifikovaný pohľad na globalizáciu s ohľadom na slovenské pomery sformuloval Peter Gajdoš, opierajúc sa o prácu autorov Marcusa a Van Kempena (2000): „Globalizácia je proces integrácie spoločnosti na celosvetovej úrovni, ktorý nanovo zastrešuje terajšie národné, regionálne a miestne systémy. Hnacím motorom súčasnej integrácie je globalizácia ekonomických aktivít...“ Z tohto citátu sa odvíja konštatovanie, že medzi

najzávažnejšie spoločenské dôsledky globalizácie patrí prehlbovanie nerovnomerného sociálneho a ekonomického rozvoja, ktoré vyplýva z rozdielnej sily a schopnosti lokalít, miest a štátov aktívne sa zapojiť do globalizácie (Gajdoš 2009: 304 – 305). Podľa týchto formulácií globalizácia predstavuje proces vyžadujúci aktívne zapojenie. Otázkou je, ako jednotlivé slovenské regióny vnímajú a reagujú na efekt globalizácie, ako sú schopné absorbovať celosvetové alebo nadnárodné spoločnosti, ako sú vnímané univerzálne kultúrne formy, ktoré sa ponúkajú z obchodov, tlače, pódii či divadiel, ako mestá a regióny využívajú ekonomické výhody globalizácie a kontakty s investormi a developermi, ako sa snažia eliminovať negatívne dôsledky globálnej kultúry (napr. stierajúce kultúrnu osobitosť), aké sú prirodzené lokálne reakcie na nárast imigrácie a turizmu, ako sú na tieto očakávané či neočakávané procesy pripravené miestne či regionálne zastupiteľstvá atď. Problém globalizácie a jej absorbovanie v miestnych a regionálnych podmienkach ponúka množstvo samostatných výskumných tém.

Globálne a lokálne/ regionálne

Štúdium globalizačných procesov viedlo k prehodnoteniu opozitného vzťahu „globálne verzus lokálne“, preto sa stále viac používa spojenie „globálne a lokálne“. Východiskom je poznanie, že mnohé (ak nie všetky) lokality/ regióny a ich obyvatelia sú dnes viac či menej ovplyvnené početnými globálnymi procesmi a javmi, to ale neznamená, že sú úplne absorbované globálnou kultúrou. Naopak, sú to lokality a ich obyvatelia, ktorí globálnu kultúru absorbujú a často plnohodnotne pretvárajú a menia (Lewelllen 2002: 53). A práve takýto prienik globálneho a lokálneho, často označovaný ako glocalizácia, je dôležitým predmetom etnologického a antropologického výskumu. Pojem glocalizácia (*glocalisation*) explicitne včleňuje oba pojmy globalizácia a lokalizácia (*globalisation and localisation*) do jedného slova, a tým zvyrazňuje mieru, ktorou je „lokálne“ súčasťou globalizácie a nie jeho opozíciou. Tieto dva konštrukty – globálne a lokálne – sú také priepustné a prepojené, že ich je často ťažké odlíšiť, keďže jedno infiltruje druhé. Pri analýzach to umožňuje rozlišovať oba komponenty jedného procesu: globalizáciu (rozširovanie, difúziu a univerzalizáciu kultúrnych prvkov, modelov a vzťahov) a lokalizáciu, príp. regionalizáciu (selektívne včleňovanie, absorbovanie, dekodovanie, reinterpretáciu a partikularizáciu globálne rozptýlených javov, modelov a vzťahov); (Roudometof 2003: 45).

¹⁶ Tento text využíva podklady publikovanej štúdie: BITUŠÍKOVÁ, A. - LUTHER, D. 2010. Slovenské mesto v etape globalizácie: antropologická identifikácia problematiky. In: BITUŠÍKOVÁ, A. - LUTHER, D. (eds.): *Kultúrna a sociálna diverzita na Slovensku III. Globálne a lokálne v súčasnom meste*. [Cultural and social diversity in Slovakia III. Global and Local in a Contemporary City.] Bilingválna monografia. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela, 2010, s. 17-30.

Napriek vzájomnej prepojenosti však vzťah lokálneho a globálneho nie je vzťahom rovnosti. Aj keď sa lokálne a globálne vzájomne prispôsobujú a adaptujú, predsa len sa lokálne alebo regionálne musí adaptovať viac. Lewellen poukazuje na dve formy vzťahu lokality/regiónu ku globalizačným vplyvom. Lokalita (prípadne región) môže byť miestom rezistencie alebo odporu a prevažujúcim trendom sa potom stáva lokálnosť. Túto situáciu označuje ako „reaktívnu lokalizáciu“, keď etnická skupina umocňuje hranice medzi svojou identitou a asimilačnými výzvami. Môžeme si položiť otázku: sú lokality s etnicky homogénnym obyvateľstvom rezistentnejšie/ odolnejšie voči vplyvom globalizácie? Majú väčší príklon k presadzovaniu „lokálneho“ či „regionálneho“? Druhú stránku vzťahu globálne a lokálne predstavuje „akomodatívna lokalizácia“, pri ktorej lokálne spoločenstvo absorbuje globálne kultúrne formy (Lewellen 2002: 192). Lokálne a regionálne reakcie na globalizáciu majú najrôznejšie podoby: preberanie, absorbovanie, asimiláciu, protest, ozbrojený odpor, etnizáciu, regionalizáciu alebo vznik politických strán. Tieto reakcie sú ovplyvnené rôznymi lokálnymi a regionálnymi faktormi, ku ktorým možno zaradiť: kultúru, koloniálnu a postkoloniálnu históriu, politické vedenie, triednu štruktúru, rodové rozdiely, prístupné zdroje a technológie, úroveň vzdelania a pod. (Lewellen 2002: 193).

Aj z našich „domácich“ skúseností vieme, že miestne komunity vedome alebo nevedome hľadajú obranu či protiváhu voči globalizácii v miestnych kultúrnych formách. Výsledkom býva výraznejší príklon k lokálnej kultúre oproti globalizovanej, unifikovanej kultúre. Strety „globálneho“ a „lokálneho“ vytvárajú variabilnú škálu kultúrnych javov.

Niekoľko poznámok k antropológii globalizácie

Globalizácia sa od druhej polovice osemdesiatych rokov 20. storočia stala dôležitou a frekventovanou témou sociálnej a kultúrnej antropológie. Svedčí o tom veľké množstvo publikácií, štúdií, ako aj samostatné časopisy *Identities* (od 1994) a *Public Culture* (od 1988), venujúce sa zväčša téme globalizácie z hľadiska antropológie a príbuzných disciplín. Antropológia si od svojho vzniku všímala zmeny kultúr, kultúrnych javov a prvkov, ktoré so sebou prinášali kontakty a komunikácia rôznych spoločností a ich skupín. Tieto vzájomné interakcie existovali od počiatkov ľudstva, ale s postupným vývojom sa zintenzívňovali. Na nebezpečenstvo premeny či zániku rôznych kultúrnych javov vplyvom kolonializmu,

misionárov, obchodu, technologických zmien a pod., upozorňoval už Bronisław Malinowski (Eriksen 1995: 278) a po ňom mnohí ďalší antropológovia. Kultúry a spoločnosti sa vždy vzájomne ovplyvňovali, avšak len v posledných desaťročiach dochádza k výraznému zrýchleniu vzájomného prepojenia sveta, a to na ekonomickej, politickej, sociálnej aj kultúrnej úrovni.

Pri štúdiu globalizácie sa rozlišuje medzi ekonomickou a kultúrnou globalizáciou, ale v konečnom dôsledku sa sledujú najmä sociálne a kultúrne dôsledky týchto procesov. Skúma sa „produkt globalizácie“ a jeho rozmanité formy, funkcie a interpretácie v jednotlivých prostrediach. V súvislosti s kultúrnou globalizáciou, ktorá antropológiu zaujíma najviac, sa v literatúre stretávame najčastejšie s tromi protichodnými koncepciami, podľa ktorých ide o proces:

- kultúrnej polarizácie (fragmentácie): globalizácia vyvoláva stret odlišných kultúr, civilizácií, ideológií a náboženstiev (napr. Huntington 2001);
- kultúrnej homogenizácie: globalizácia prispieva k unifikácii kultúry v rôznych krajinách sveta. V týchto súvislostiach sa objavuje najmä téza dominantnosti západnej, resp. americkej kultúry, označovaná pojmami *westernizácia*, *amerikanizácia*, *McDonaldizácia* alebo *Coca-Colonizácia*, čím sa vyjadruje homogenizácia kultúr vplyvom nadnárodných spoločností (napr. Holton 2000). Pri interpretácii týchto procesov a javov treba brať do úvahy, že dominantnosť americkej alebo západnej kultúry nie je ani zďaleka jediná. Tak isto sa za globalizačné a kultúru malých národov ohrozujúce mocnosti považujú veľké ázijské krajiny (najmä Čína alebo India v regióne juhovýchodnej Ázie). Kritici teórie homogenizácie kultúry tvrdia, že často ide skôr o globálnu lokalizáciu než kultúrnu homogenizáciu. Mnohé trhy a ich produkty sa javia ako globálne, ale v konečnom dôsledku – obsahu a forme – sú lokálne. Všetky globálne korporácie, ak chcú uspieť, sa snažia marketingom, obsahom aj formou prispôbiť lokálnym trhom;
- kultúrnej hybridizácie (*kreolizácie*), ktorá znamená premiešanie kultúrnych prvkov rôzneho pôvodu, interkultúrnu výmenu a inkorporáciu cudzích kultúrnych prvkov do miestnych kultúrnych praktík. Zástancom tejto teórie je napr. Ulf Hannerz. Podľa neho *kreolizácia* vzniká krížením kultúr rôznych pôvodov, spolupôsobením dvoch i viacerých historických kontextov, často vo vzťahu centrum a periféria. Tvrdí, že z periférie sa časom môže stať centrum a z centra

periféria, a mnohé kreolizované, zmiešané kultúry môžu mať v budúcnosti väčší vplyv než lokálne ukotvené kultúry (Hannerz 1992: 264, 267).

Teoretik globalizácie v sociálnej antropológii Arjun Appadurai nie je zástancom chápania globalizácie ako kultúrnej homogenizácie. Na základe mnohých príkladov z antropológických výskumov presadzuje názor, že globalizácia nevedie k homogenizácii (alebo dokonca k amerikanizácii), pretože rôzne spoločnosti a skupiny pristupujú k prejavom globalizácie rôznym spôsobom, a preto je v antropológii stále priestor na komparatívne štúdium v rôznych lokalitách, históriách či jazykoch (Appadurai 2008: 17).

Globalizácia prináša do vedy nové teoretické a metodologické aspekty a výzvy.

Hlavným objektom antropológie bolo vždy „lokálne“ alebo „regionálne“, ktoré bolo do veľkej miery definované a limitované možnosťou obsiahnuť v určitom čase určité teritórium (priestor) a jeho komunitu technikami zúčastneného pozorovania a rozhovorov. Zatiaľ čo sa antropológovia aj dnes väčšinou zameriavajú na štúdium skupín, komunít a kultúr, ktoré sú ukotvené v priestore a čase, teoretici globalizácie sledujú skôr deteritorializované skupiny, transnárodné komunity, diaspory alebo javy, ktoré sú rozšírené v mnohých krajinách (Lewellen 2002: 30). Priestor a čas sú dve základné kategórie, o ktoré v štúdiu globálnych procesov ide.

Podľa Davida Harveyho sa v ére globalizácie priestor zmenšuje a čas skracuje (Harvey 1989). Vďaka moderným komunikačným technológiám a transportu sa vzdialenosti minimalizujú, hranice strácajú na význame a tempo života sa zrýchľuje. Ku kompresii priestoru a času výrazne prispievajú globálne médiá. Nové koncepty priestoru a nové metafory mobility, označované ako deteritorializácia, migrácia, turizmus, cezhraničná spolupráca, nomádizmus a pod., nás nútia rozmýšľať nad dynamikou týchto procesov ovplyvnených globalizáciou (Escobar 2001: 141). Arjun Appadurai takisto poukazuje na nevyhnutnosť štúdia kultúrnej dynamiky deteritorializácie, ktorá sa týka tak transnárodných korporácií a peňažných trhov, ako aj etnických a náboženských skupín, politických zoskupení a pod., presahujúcich hranice teritórií a identít. Vymedzuje päť typov priestorov, cez ktoré pretekajú globálne kultúrne toky:

1. *Etnopriestor* označuje priestor ľudí, ktorí vytvárajú súčasný premenlivý svet prostredníctvom turizmu, migrácie, cestovaním za prácou alebo obchodom.
2. *Technický priestor* označuje globálne technológie, ktoré utvárajú tok kultúrnych významov. Vo svete sú nerovnomerne rozdelené a diferencovane interpretované (lokálne prispôbenie, tvorba významov, symbolizácia a pod.).
3. *Finančný priestor* predstavuje dnes už ťažko sledovateľný tok globálneho finančného kapitálu, ktorý je stále nezávislejší od konkrétnych území (nadnárodný kapitál, svetové burzy, menové trhy, finančné a komoditné machinácie a pod.).
4. *Ideopriestor* vytvárajú ideovo orientované stanoviská a výpovede (politické, akademické, manažérske, reklamné). Zaujímať nás môže ideový obraz a reprezentácie globalizácie v lokálnych podmienkach, formy prieniku informácií do spoločenstva, miera informovanosti, postoje ku globálnej kultúre a pod.
5. *Mediálny priestor* zahŕňa produkciu masmédií. Sprostredkúvajú globálnu kultúru, utvárajú jej mediálny obraz, pozitívnu alebo negatívnu prezentáciu (Appadurai 2008: 33-36).

Deteritorializácia, jeden z kľúčových pojmov v globalizačných štúdiách, môže mať viacero významov. Mnohí migranti dnes žijú v transnárodnom priestore (t. j. sú občanmi dvoch i viacerých štátov a s domovskou krajinou udržiavajú živé kontakty). Linda Basch so spoluautorkami dokonca hovoria o deteritorializovaných národných štátoch, ktoré si uplatňujú „nárok“ na občanov žijúcich mimo územia domovského štátu. Napr. Haitičanov v USA považuje haitský prezident za desiatu provinciu Haiti (Basch et al. 1994). Pojem deteritorializácia sa používa aj v súvislosti s hyperpriestormi (Kearney 1995) alebo ne-priestormi (Augé 1999), t. j. letiskami, *franchise* reštauráciami, obchodnými centrami, zábavnými parkmi, múzeami voskových figúr a pod., ktoré vykazujú monotónne univerzálne vlastnosti (Kearney 1995: 553). V najširšom význame ale väčšina z nás žije v deteritorializovanom svete: pracujeme vo vlastných domácnostiach na domácich počítačoch či na notebookoch kdekoľvek na verejných priestranstvách, telefonujeme zovšadiaľ a všade, cez internet sme spojení s celým svetom. Práca ani zábava už nie sú ohraničené jedným priestorom a časom.

Teoretické koncepty globalizácie stavajú pred antropológiu zásadné otázky o ohraničení a význame lokality/regiónu a komunity. Podľa

Thomasa H. Eriksena komunitu a kontinuitu v kontexte transnárodných prepojení už nemožno chápať ako východiskový bod výskumu. Zmena (pohyb, migrácia a pod.) už nie je v súčasných štúdiách teoretický a metodologický problém, ale prirodzená vlastnosť sociálneho života. Skúmať treba nie spoločnosť, ale pohyb v spoločnosti. Mnohé dnešné komunity je ťažké lokalizovať a identifikovať ako priestorové entity, musíme však priznať ich existenciu, pretože sociálne vzťahy založené na sociálnych vzťahoch formy *Gemeinschaft*, teda na dôvere, záväzkoch a zdieľaných interpretáciách, stále existujú, i keď v iných podobách (Eriksen 2003a: 13-14). Roland Robertson v týchto súvislostiach uvádza, že globalizácia síce vyvoláva rekonštrukciu domova, komunity a lokality, ale lokalitu netreba vnímať v opozícii ku globalizácii, skôr ju považuje za jeden z aspektov, ktorého sa globalizácia dotýka (Robertson 1995: 30). Lewellen za hlavný paradox globalizácie považuje skutočnosť, že vytvára svet, ktorý je stále viac lokalizovaný (Lewellen 2002: 190). Appadurai zase označuje lokalitu ako viac vzťahovú a kontextuálnu než priestorovú entitu (Appadurai 1996: 178).

Antropológia globalizácie teda prehodnocuje kategórie ako región, lokalita, komunita, domov, identita, hranice, migrácie a mobility. Na premenlivý charakter týchto kategórií v globálnom svete poukazuje predovšetkým výskum tých javov a procesov, ktoré presahujú hranice národných štátov. Najčastejšími témami, objavujúcimi sa v antropologických prácach o globalizácii, sú:

- lokalita, domov a priestor (lokalita a translokalita; nový význam lokality a domov ako dimenzie sociálneho života a súboru pocitov s voľnou väzbou na konkrétne miesto, napr. aj koncept dvoch či viacerých domovov; premeny lokality a jej priestorov vplyvom globálnych procesov; štúdium globálnych „ne-miest“ ako sú siete reštaurácií typu McDonald's, letiská, zábavné parky, obchodné reťazce a nákupné centrá a ich lokálna recepcia; trhy; turistické miesta – premeny lokality vplyvom turizmu, a pod.);
- migrácie, migranti a transmigranti (spôsoby a dôvody migrácií, účasť migrantov v *production of meanings*, t. j. „tvorbe významov“, čím sa vyjadruje ich spoluúčasť pri utváraní miesta; pracovné trans/migrácie; mobility transnárodných profesionálov a elít, kozmopolitanizmus a pod.);
- turizmus (vplyv turizmu na lokality a ich kultúru; *business* cestovanie; globálne pôsobiace hotely, identické po celom svete);

- médiá a komunikačné technológie (vplyv médií a filmového priemyslu na lokality a ich kultúry; internet ako globálny fenomén; zahraniční korešpondenti a pod.);
- strava (globálne produkty ako Coca-Cola a mnoho ďalších; reštauračné siete ako McDonald's, KFC, Burger King, Starbucks; *steak-houses* a ich prijímanie a interpretácia v konkrétnom lokálnom prostredí; jedlá a ich globálne rozšírenie – napr. pizza, sushi, hamburger; nové hnutia v stravovaní ako napr. *fast food* a *slow food*; hnutie za regionálnu kuchyňu a lokálne produkty namiesto globálnych; zdravie a zdravý životný štýl; hlad);
- vplyv globalizácie na kultúru, globálne podujatia (olympijské hry, majstrovstvá sveta vo futbale alebo hokeji, svetové výstavy EXPO a pod.) a ich vplyv na lokalitu; vplyv globálnych procesov na lokálne kultúry (rezistencia a revitalizácia lokálnych kultúr alebo pasívna akceptácia nových prvkov); hnutie za zachovanie ohrozených kultúr malých skupín, UNESCO a jeho vplyv na zachovanie diverzity; kultúrne dedičstvo; kultúra ako vlastníctvo a právo; obliekanie a móda vrátane miesta a úlohy ľudových odevov v súčasnosti a pod.);
- ľudské práva, hodnoty a morálka v globálnych kontextoch (napr. občianstvo, etika, gender a postavenie žien v spoločnosti, korupcia, dôvera a pod.);
- transnárodné spoločnosti (firmy, korporácie, neziskové organizácie a pod.);
- hranice a ich význam v globálnom svete;
- identita (téma, ktorá sa ťahne všetkými spomenutými oblasťami).

Lewellen považuje antropológiu za disciplínu, ktorá je nevyhnutnou pre štúdium a pochopenie globalizácie. Tvrdí, že na to, aby sme porozumeli globalizácii, „musíme ju študovať na úrovni skutočných ľudí, ktorí si predstavujú nové životy, plánujú, cestujú, formujú siete, osvojujú si identity a socializujú svoje deti. Globálna etnografia nie je kontradikciou termínov, je to jediná cesta ako porozumieť“ (Lewellen 2002: 26).

K metodológii výskumu regionalizácie a globalizácie

Štúdiom problémov transnárodného a globálneho sveta čelí podľa Ulfa Hannerza antropológia zásadnej skúške svojich nástrojov

a svojich metód (Hannerz 1996, podľa Lewellen 2002: 55). Mnohí antropológovia sa pozerajú na štúdium globalizácie s nedôverou, veria, že táto „móda“ vo výskume pominie, iní globalizáciu považujú za prvoradú výzvu a volajú po zásadnom prehodnotení centrálnych teoretických konštruktov a metód v antropológii i iných sociálnych vedách. Počas 20. storočia sa antropológia venovala „globálnym“ či „transnárodným“ problémom viackrát (napr. v rámci teórie difuzionizmu, kultúrneho kontaktu, akulturácie, sociálnej zmeny alebo modernizmu), a hoci išlo o rôzne teoretické prístupy, ich hlavným spojivom bolo poznanie, že svet nie je mozaikou uzavretých entít, ktoré existujú izolovane od seba (Hannerz 2000: 236).

Thomas H. Eriksen vyslovuje viacero vyhranených a možno aj provokatívnych názorov na vplyv globalizácie na teóriu aj metodológiu súčasnej antropológie:

- Koncepty tradície a modernity sa stávajú čisto analytickými kategóriami – avšak dnes je takmer nemožné hovoriť o tradičných a moderných spoločnostiach v empirickej rovine;
- Koncept kultúry a spoločnosti sa stal ešte komplikovanejším, keďže komunikačné technológie, kapitál, politika, migrácie a obchod prekračujú bezproblémovo všetky hranice, t. j. nijaké štáty či lokálne komunity nie sú jasne ohraničené a ich kultúry nie sú uzavreté ani vnútorne uniformované;
- Vzhľadom na náročnosť až nemožnosť ohraničenia a uchopenia celého systému a problému globalizácie sa stáva omnoho viac relevantným štúdium špecifických skupín alebo kultúrnych fenoménov (ako napr. Olympijské hry, turizmus či migrácie), ktoré možno izolovane sledovať na analytické účely;
- Klasický terénny výskum sa ukazuje ako nedostatočný, pretože metóda zberu dát a ich deskriptívna analýza vyžaduje pochopenie sociálneho a kultúrneho života na celej planéte. Terénny výskum a zúčastnené pozorovanie je nevyhnutné doplniť ďalšími metódami a zdrojmi, ako sú štatistiky, mediálne zdroje, lokálne dokumenty a pod. (Eriksen 1995: 290).

Podobné názory na metodológiu súčasnej antropológie ako Eriksen má aj Lewellen. Tvrdí, že získavanie dát v teréne bolo vždy tak trochu vecou improvizácie, umenie možného. Až kritické teórie v osemdesiatych rokoch 20. storočia otvorili otázku objektivity

antropologického terénneho výskumu a jeho metód. Podľa Lewellena je najdôležitejším prínosom postmodernizmu pre teóriu a metodológiu antropológie „redefinovanie“ cieľových skupín antropologického výskumu. Kultúry, komunity a „lokálne“ už neobývajú jasne definovaný priestor, ale sú roztrúsené po celom svete a často v zmenenej forme. V rámci takýchto štruktúr sa klasický „face-to-face“ terénny výskum zdá byť nedostatočný. Objektom antropológie globalizácie nie sú kultúry a komunity, ale skôr translokality, hraničné zóny, migrácie, diaspory, turisti, utečenci, cyber-priestory, vplyv televízie a médií, medzinárodné procesy vo vede a vzdelávaní alebo komerčné umenie. Kým v minulosti bol hlavný dôraz kladený na štúdium „iných“ a marginalizovaných skupín, v globalizačných štúdiách sa presúva aj na elity, ktoré najviac využívajú príležitosti a možnosti vytvorené globalizáciou (businessmani, mobilní profesionáli, turisti, vedci, žurnalisti a pod.), (Lewellen 2002: 57).

Akhil Gupta a James Ferguson sa tiež stavajú k metódam „tradičného“ terénneho výskumu kriticky. Podľa nich zúčastnené pozorovanie je aj ostane dôležitou metódou antropológie, ale je len alternatívnou metódou popri mnohých iných, teda je len súčasťou výskumného procesu (Gupta – Ferguson 1997). Terénny výskum realizovaný na viacerých miestach (tzv. *multisited field work*) sa stáva stále viac nevyhnutnosťou (napr. výskum migrantov v ich domovskej aj hostovskej krajine alebo výskum transmigrantov), vyžaduje si však čas a peniaze, preto je často tímovou prácou. Takto uchopený výskum však naskočí otázku, či je možné zachytiť skúmaný problém holisticky v plnej šírke i hĺbke. Lewellen k tomu dodáva, že najväčšia hodnota dlhodobého zúčastneného pozorovania počas terénneho výskumu bola a je v tom, že umožňuje výskumníkovi priblížiť sa k plnému pochopeniu skúmaného problému. Avšak získavanie informácií týmto spôsobom trvá dlhý čas a vyžaduje si veľa finančných prostriedkov, pretože bádateľ musí brať do úvahy, že mnohé odpovede na jeho otázky sú skreslené, respondenti nevedome klamú a odpovedajú to, čo si myslia, že výskumník chce počuť (Lewellen 2002: 58-59).

Vo viacerých krajinách Európskej únie sa objavujú aj tzv. profesionálni respondenti, ktorí boli/sú za peniaze ochotní spolupracovať s antropológmi. Gupta s Fergusonom výraznejšie než doteraz volajú po nevyhnutnosti dopĺňať a kombinovať metódu zúčastneného pozorovania a rozhovorov s čítaním novín, analyzovaním vládnych a lokálnych strategických dokumentov, pozorovaním vládnych a iných elít, sledovaním

stôp transnárodných korporácií i rozvojových agentúr. Tvrdia, že namiesto kráľovskej cesty k holistickej znalosti „inej spoločnosti“ etnografia začína byť známa ako flexibilná a oportunistická stratégia na diverzifikáciu nášho pochopenia rôznych miest a ľudí, ktorá venuje pozornosť rôznym formám vedomostí z rôznych sociálnych a politických lokalít. Tento prístup je ale stále nevelmi akceptovaný inštitucionalizovanou antropológiou, ktorá preferuje terénny výskum, možno trochu „oživený“ či doplnený inými zdrojmi. Namiesto predpokladu, že skutočnú antropológickú pravdu môže odhaliť len terénny výskum a len on ju zachráni od splynutia s inými disciplínami, by bolo vhodnejšie prehodnotiť, čo je vlastne terénom súčasnej antropológie (Gupta – Ferguson 1997: 37-38).

Ďalší známy teoretik i praktik sociálnej (primárne urbánnej a globálnej) antropológie Ulf Hannerz venuje metodike antropológického výskumu globalizácie a transnárodnosti pozornosť vo viacerých prácach (1992, 1996, 2000, 2003). Aj keď „terén“ považuje za symbolické centrum antropológie (Hannerz 2000: 246; 2003: 19) a pozorovanie za dôležitú metódu získavania dát (menej už rozhovory), vyzýva k používaniu kombinovaných rôznorodých metód. Podľa neho už dnešným terénom nie je jedna lokalita, kde výskumník trávi mesiace zúčastneným pozorovaním a rozhovormi, dnešným terénom je sieť lokalít. Výskum na viacerých miestach (*multi-sited* alebo *multi-local fieldwork*) – termín, ktorý začal v osemdesiatych rokoch 20. storočia používať a presadzovať George E. Marcus (1986, 1995), je pri štúdiu transnárodných a globalizačných procesov nevyhnutnosťou. Takýto výskum sa môže začať v jednej lokalite/ regióne s cieľom študovať určitú tému, ale napr. cez prístahovaleckú komunitu alebo globálny kultúrny fenomén nás posunie do ďalšej lokality a krajiny. Nejde tu ale o komparatívny výskum v dvoch alebo viacerých lokalitách, ktorý bol v antropológii vždy bežný. Centrálnou charakteristikou „multilokálnych“ štúdií je rozmyšľanie v rámci sietí a prepojení (Hannerz 2003: 27). Takáto metodológia môže byť inšpiratívnou aj vo výskumoch a aktivitách slovenských subjektov (vedeckovýskumných, vzdelávacích i mimovládnych).

Ulf Hannerz si uvedomuje problémy a výzvy výskumu transnárodnosti a globalizácie (napr. objekt výskumu, ktorý nie je založený na priestorovo uzavretej lokalite; hranice hĺbky a šírky výskumu; kultúrne kompetencie antropológov – nie všetci sú pripravení byť vedeckými kozmopolitmi, ale všetci môžu využívať transnárodné kolegiálne a pracovné siete a zintenzívniť spoluprácu v tomto výskume); (Hannerz

2000: 246-250). Zároveň poukazuje na možnosti, ktoré každý antropológ v súčasnosti má a môže využívať vo svojom výskume: napr. online čítanie lokálnych novín a materiálov, používanie telefónu, Skype-u a iných hlasových aplikácií, „googlovanie“ po rôznych web-stránkach, výmena e-mailov s informátormi, sledovanie lokálnych aj globálnych udalostí prostredníctvom videa (Hannerz 2003: 35). Hannerzove pozorovania môžeme zhrnúť a doplniť slovami, že antropológia má dnes viac možností byť „v teréne“ než pred érou moderných komunikačných technológií, aj keď je stále ťažké prekonať predstavu (alebo stereotyp?) „terénneho výskumu“ bez priameho *face-to-face* kontaktu s informátormi. Antropológia v globalizovanom svete musí napredovať a reflektovať zmeny okolo nás. Použijúc slová Lewellena, široká škála metód, techník zberu a analýzy dát by mala prispôbiť výskumnú metodológiu téme a cieľu výskumu, a nie naopak (Lewellen 2002: 60).

Všetky prezentované názory antropológov globalizácie sú výzvou aj pre slovenskú etnológiu. Prehodnocujú „tradičné“ videnie a chápanie našej disciplíny (nie je dôležité, či ju nazývame etnológia, sociálna alebo kultúrna antropológia) a nútia nás rozmyšľať v iných, širších dimenziách. Či si to priznávame alebo nie, či lipneme na „tradičných“ javoch a metódach našej disciplíny, skutočnosťou je, že žijeme v globalizovanom, prepojenom svete. Aj tá najodľahlejšia lokalita na Slovensku je dnes cez rôzne kanály spojená s inými miestami, krajinami, kultúrami. To nemôžeme ignorovať.

Použitá a odporúčaná literatúra:

- APPADURAI, A. 1996. (2008 – 8. vydanie). *Modernity at Large. Cultural Dimensions of Globalization*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- AUGÉ, M. 1999. *Antropologie současných světů*. Praha: Atlantis.
- BASCH, L. – GLICK-SCHILLER, N. – BLANC-SZANTON, C. 1994. *Nations unbound: Transnational projects, postcolonial predicaments, and deterritorialized nation-states*. Amsterdam: Gordon & Breach.
- BITUŠÍKOVÁ, A. - LUTHER, D. 2010. Slovenské mesto v etape globalizácie: antropológická identifikácia problematiky. In: BITUŠÍKOVÁ, A. - LUTHER, D. (eds.): *Kultúrna a sociálna diverzita na Slovensku III. Globálne a lokálne v súčasnom meste*. [Cultural and social diversity in Slovakia III. Global and Local in a Contemporary City.] Bilingválna monografia. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela, 2010, s. 17-30.
- ERIKSEN, T. H. 1995. *Small Places, Large Issues. An Introduction to Social*

and Cultural Anthropology. London; Sterling, Virginia: Pluto Press.

ERIKSEN, T. H. 2003a. Introduction. In: ERIKSEN, T. H. (ed.): *Globalisation. Studies in Anthropology*. London; Sterling, Virginia: Pluto Press, s. 1-17.

ERIKSEN, T. H. (ed.). 2003b. *Globalisation. Studies in Anthropology*. London; Sterling, Virginia: Pluto Press.

ESCOBAR, A. 2001. Culture Sits in Places: reflections on Globalism and Subaltern Strategies of Localization. *Political Geography*, 2001, vol. 20, s.139-174.

GAJDOŠ, P. 2009. Globalizačné súvislosti urbánneho vývoja a jeho sociálno-priestorové špecifiká. *Sociológia*, 2009, roč. 41, č. 4, s. 304-328.

GUPTA, A. – FERGUSON, J. 1997. *Anthropological Locations. Boundaries and Grounds of a Field Science*. Berkeley; Los Angeles; London: University of California Press.

HALLON, Ľ. 2004. Príčiny, priebeh a dôsledky štrukturálnych zmien v hospodárstve medzivojnového Slovenska. In: Zemko, M. – Bystrický, V. (eds.): *Slovensko v Československu (1918-1939)*. Bratislava: VEDA, Vydavateľstvo SAV, s. 293-364.

HAMPL, M. et al. 1996. *Geografická organizace společnosti a transformační procesy v České republice*. Praha: Univerzita Karlova.

HANNERZ, U. 1992. *Cultural Complexity. Studies in the Social Organization of Meaning*. New York: Columbia University Press.

HANNERZ, U. 1996. *Transnational Connections*. London: Routledge.

HANNERZ, U. 2000. Transnational Research. In: H. RUSSEL BERNARD (ed.), *Handbook of Methods in Cultural Anthropology*. Lanham; Boulder; New York; Toronto; Plymouth, UK: Altamira Press.

HANNERZ, U. 2003. Several Sites in One. In: T. H. ERIKSEN (ed.), *Globalisation. Studies in Anthropology*. London; Sterling, Virginia: Pluto Press, s. 1–38.

HARVEY, D. 1989. *The Condition of Postmodernity*. Oxford: Blackwell Publishers.

HOLTON, R. 2000. Globalization's Cultural Consequences. In: *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, vol. 570, s.140–152.

HUNTINGTON, S. P. 2001. *Střet civilizací. Boj kultur a proměna světového řádu*. Praha: Rybka Publishers.

KEARNEY, M. 1995. The Local and the Global: The Anthropology of Globalization and Transnationalism. *Annu Rev Anthropol*, 24, s. 547–565.

LEWELLEN, T. C. 2002. *The Anthropology of Globalization. Cultural Anthropology Enters the 21st Century*. Westport; London: Bergin&Garvey.

LIPTÁK, Ľ. 2004. Život na Slovensku v medzivojnovom období. In: Zemko, M – Bystrický, V. (eds.): *Slovensko v Československu (1918-1939)*. Bratislava: VEDA, Vydavateľstvo SAV, s. 463–478.

MARCUS, G. E. 1986. Contemporary Problems of Ethnography in the Modern World System. In: Clifford, J. - Marcus, G. E. (eds.), *Writing Culture*. Berkeley: University of California Press.

MARCUS, G. E. 1995. Ethnography in/of the World-System: The Emergence of Multi-Sited Ethnography. *Annual Review of Anthropology*, vol. 24, s. 95–117.

ROBERTSON, R. 1995. Globalization. In: Featherstone, M. - Lash, S. - Robertson, R. (eds.): *Global Modernities*. London: SAGE.

ROUDOMETOF, V. 2003: Glocalization, Space, and Modernity. *The European Legacy*, vol. 8, no. 1, s. 37–60.

7. Prípadová štúdia

Kultúrne dedičstvo a globálny turizmus (na príklade slovenskej Lokality svetového dedičstva UNESCO)

Prípadová štúdia sa zaoberá osadou Vlkolíne, ktorá je od roku 1993 Lokalitou svetového dedičstva UNESCO.¹⁷ Vlkolíne som navštívila po prvý krát pred niekoľkými desiatkami rokov. Vtedy doň zablúdilo len málo ľudí. Po roku 1989 som do osady takmer každoročne vodila mnohých zahraničných priateľov a kolegov. Zápis Vlkolíne na UNESCO zoznam znamenal pre lokalitu a jej obyvateľov obrovskú zmenu, ktorej dôsledky sa v ostatných rokoch zintenzívnili. Práve táto zmena – zmena z „Bohom zabudnutej“ osady s pár desiatkami obyvateľov na vyhľadávané miesto svetového turizmu – je cieľom nasledujúcej prípadovej štúdie. Kultúrne dedičstvo (a UNESCO pamiatky obzvlášť) v kontexte globalizácie a turizmu je predmetom početných vedeckých publikácií. Príspevok sleduje dôsledky zápisu Vlkolíne na Zoznam svetového dedičstva a dopady tohto zápisu na život v lokalite. Pri výskume som využívala metódy výskumu zaužívané v etnológii: dlhodobé zúčastnené pozorovanie (nepravidelne od roku 1985); rozhovory s obyvateľmi a návštevníkmi (2012-2013); komparatívnu metódu; a štúdium oficiálnych dokumentov (zápisnice Mestského úradu v Ružomberku), lokálnych písomných zdrojov (knihy návštev), populárnych článkov v médiách a ohlasov na sociálnych sieťach. Zoznam svetového dedičstva UNESCO v súčasnosti (2018) obsahuje 1092 pamiatok v 167 krajinách sveta, z ktorých prevažnú väčšinu tvoria kultúrne pamiatky (845). Slovensko má na Zozname svetového dedičstva zapísaných sedem pamiatok, z toho päť spadá do kategórie kultúrnych pamiatok a dve do kategórie prírodných pamiatok (Vlkolíne; Banská Štiavnica a technické pamiatky okolia; Levoča, Spišský hrad a okolie; historické jadro mesta Bardejov; drevené kostoly v slovenskej časti Karpatského oblúka; jaskyne Slovenského krasu a Aggteleckého krasu; a pralesy v Národnom parku Poloniny a v pohorí Vihorlat).

¹⁷ Podklady pre tento text vychádzajú z publikovaných štúdií: BITUŠÍKOVÁ, Alexandra. 2013. Kultúrne dedičstvo, identita a turizmus (príklad Lokality svetového dedičstva UNESCO). In: KRIŠKOVÁ, Z. (ed.): *Revitalizácia tradičnej kultúry a lokálna identita/ Revitalisation of traditional culture and local identity*. Krakov: Spolok Slovákov v Poľsku, s. 23-40; BITUŠÍKOVÁ, Alexandra. 2014. Kultúrne dedičstvo a globalizácia: Príbeh jednej lokality UNESCO. *Muzeológia a kultúrne dedičstvo*, č. 1, 2014, s. 9-18

Teoretické východiská

Kultúrne dedičstvo je dôležitým zdrojom kolektívnej identity. Takto ho vníma nielen etnológia a jej príbuzné vedné disciplíny, ale aj početné národné a medzinárodné dokumenty. Právo na kultúru a kultúrne dedičstvo je jedným z ľudských práv proklamovaných ústavami národných štátov, ako aj Generálnou konferenciou Organizácie Spojených národov pre vzdelávanie, vedu a kultúru (ďalej len UNESCO), Radou Európy a Európskou úniou, zároveň je ale ochrana kultúrneho dedičstva občianskou a spoločenskou povinnosťou. Definície dedičstva sa odvíjajú najmä od medzinárodných dokumentov. UNESCO definuje dedičstvo ako: „...odkaz minulosti, ktorý žijeme dnes a ktorý odovzdáme ďalším generáciám. Naše kultúrne a prírodné dedičstvo je nenahraditeľným zdrojom života a inšpirácie“.¹⁸ Ďalší UNESCO dokument zdôrazňuje, že kultúrne dedičstvo ako základný element potvrdzujúci a obohacujúci kultúrnu identitu umocňuje špecifické črty každej konkrétnej lokality a je zásobárňou ľudských skúseností. Práve preto je jeho ochrana a prezentácia základným pilierom kultúrnych politík.¹⁹

Definície dedičstva sa vyvíjali a menili v úzkej súvislosti s UNESCO politikou. Prvý UNESCO program ochrany dedičstva bol založený na základe Dohovoru o ochrane svetového kultúrneho a prírodného dedičstva, ktorý bol prijatý Generálnou konferenciou UNESCO v roku 1972 a doposiaľ ho ratifikovalo 190 štátov sveta. Program si stanovil za cieľ identifikovať, katalogizovať a zachovať kultúrne a prírodné miesta mimoriadneho významu ako spoločné dedičstvo ľudstva pod názvom „Lokalita svetového dedičstva UNESCO“ a definovať podmienky zápisu do Zoznamu svetového dedičstva. Dohovor definoval dedičstvo v dvoch kategóriách: kultúrne dedičstvo (monumenty, skupiny budov a náleziská – napr. archeologické) a prírodné dedičstvo (prírodné prvky, geologické a fyziografické útvary a prírodné náleziská). Až po roku 1989 pribudla do UNESCO dokumentov aj kategória nehmotného kultúrneho dedičstva („Odporúčanie na ochranu tradičnej kultúry a folklóru“, 1989 a „Dohovor o ochrane svetového nehmotného dedičstva“, 2003). V roku 2003 bola prijatá aj „Charta o zachovaní digitálneho dedičstva“, ktorá berie do úvahy miznutie dedičstva a nové technologické možnosti jeho ochrany. V súčasnosti teda UNESCO rozoznáva okrem prírodného dedičstva tri

¹⁸ UNESCO World Heritage, www.whc.unesco.org/eng/about; prístup 2. 10. 2013

¹⁹ UNESCO Draft Medium Term Plan 1990-1995, 25 C/4, 1989, s. 57

kategórie kultúrneho dedičstva: hmotné (*tangible heritage*), nehmotné (*intangible heritage*) a digitálne dedičstvo (*digital heritage*).

Vedecká literatúra začala venovať zvýšenú pozornosť kategórii kultúrneho dedičstva približne od sedemdesiatych rokov 20. storočia súčasne s rozvojom UNESCO dokumentov. Nájdeme v nej viaceré členenia, predovšetkým staršie členenie na hnutelné (*movable*) a nehmotné (*immovable*) dedičstvo a novšie na hmotné a nehmotné dedičstvo. Niekedy sa v zahraničnej literatúre objavuje aj pojem vytvorené/vybudované dedičstvo (*built heritage*; Prentice 1993). Dôležitejšia ako samotné členenie je ale teoretická kontextualizácia a interpretácia kultúrneho dedičstva. Podľa Jacinthe Bessière je dedičstvo dôležitým zdrojom identity a tým, čo odlišuje jednu lokalitu a sociálnu skupinu od inej. Často má subjektívny charakter, lebo sa úzko spája s kolektívnou pamäťou, ktorá uchováva sociálnu a kultúrnu identitu danej skupiny cez rôzne ritualizované príležitosti. Spoločné dedičstvo je teda akýmsi rituálnym kódom. Je neoddeliteľné od tradície, ktorá zaručuje kontinuitu medzi minulosťou a prítomnosťou (Bessière 1998: n 26). Koncept kultúrneho dedičstva najčastejšie osciluje medzi dvomi definíciami: dedičstvo ako súhrn teritoriálnych špecifik (priestorové hľadisko) alebo dedičstvo ako kultúrna identita, ktorá je výsledkom i motorom sociálnej a ekonomickej dynamiky komunít v určitom priestore. Medzi týmito pólmi sa pohybujú aj definície z medzinárodných dohovorov, ktoré sa sústreďujú buď na ochranu dedičstva (dôraz na pamiatku) alebo na podporu dedičstva ako zdroja socio-ekonomickej prosperity a integrácie (dôraz na funkciu dedičstva).²⁰

Aké sú prostriedky uchovávania, produkcie a reprodukcie dedičstva? Kto rozhoduje o tom, čo je a čo nie je dedičstvom a na základe akých kritérií? Majú nositelia dedičstva, lokálni aktéri, ten istý pohľad na svoje dedičstvo ako ľudia „zvonku“? Pri identifikácii, čo je a čo nie je dedičstvom, hrá úlohu vedomosť, poznanie, uvedomenie si významu nejakého objektu alebo javu (*heritage awareness*). Väčšinou sú to však vonkajší aktéri a inštitúcie, ktoré na základe rôznych hodnotiacich kritérií priradia lokalite, pamiatke, objektu alebo nehmotnému javu označenie „dedičstvo“. Nie vždy sa názory lokálnych aktérov (nositeľov) a vonkajších aktérov zhodnú. To môže viesť ku konfliktom, čo je najlepšie vidieť na

prípade sporov lokálnych obyvateľov, žijúcich v pamiatkových objektoch, s pamiatkármi.

Kultúrne dedičstvo priťahuje pozornosť vedcov najmä v súvislosti s globalizáciou a turizmom. Často sú to hlasy kritické. Dedičstvo je všade: v správach, vo filmoch, na trhu... Je hlavným prostriedkom patriotizmu a primárnou atrakciou turizmu. Všade, kde sa človek pohne, narazí na nejaké miesto kultúrneho dedičstva (Lowenthal 1998: xiii). Kultúrne dedičstvo na jednej strane reprezentuje rôzne národné, regionálne a lokálne kultúry, na druhej strane je aj subjektom legálneho i ilegálneho medzinárodného obchodu, hlavným komponentom priemyslu zvaného svetový turizmus, ale aj cieľom deštrukcie počas vojnových konfliktov. Samotné kultúrne dedičstvo možno z tohto pohľadu jednoznačne považovať za globálny fenomén (Labadi-Long 2010: 2).

Práve v súvislosti s globalizáciou kultúrneho dedičstva sa v mnohých štúdiách objavuje aj kritické hodnotenie organizácie UNESCO. Podľa rôznych autorov je samotné UNESCO globálnym aktérom, ktorý definuje, určuje a diktuje spoločné programy, stratégie, procesy, procedúry a praktiky ochrany a využitia dedičstva na celom svete. Zoznam svetového dedičstva vznikol vďaka UNESCO v procese globalizácie a stal sa súčasťou globálneho turizmu (Labadi-Long 2010: 20). Kritici vytýkajú svetovému UNESCO zoznamu prílišný europocentrizmus, keďže približne polovica pamiatok na zozname je umiestnená v Európe (Cleere 2001). Lowenthal tvrdí, že Európania považujú svoje národné dedičstvo za nadradené a tým pádom automaticky globálne (Lowenthal 1998: 239). Kritiky spomínajú globálnu moc organizácie UNESCO a jej mocenské vzťahy voči národným štátom, ako aj štandardizujúce praktiky, ktoré dikтую napr. jednotné reštaurátorské a konzervačné metódy, definície hodnôt dedičstva, odporúčania národným politikám o hmotnom i nehmotnom kultúrnom dedičstve, jeho manažovaní, ochrane a využívaní (Logan 2001: 52-53). Etický rozmer využívania kultúrneho dedičstva tiež vyvoláva mnoho otáznikov. Hoci je cieľom UNESCO dokumentov najmä ochrana a zachovanie svetového dedičstva pre ďalšie generácie, všetky lokality zo Zoznamu svetového dedičstva a všetky národné vlády nadšene využívajú zoznam v zlepšovaní imidžu národného kultúrneho statusu a v podpore turizmu s cieľom ekonomických ziskov (Turtinen 2000: 1-2, citované z Labadi-Long 2010: 33).

Turizmus ako rýchlo rastúci globálny fenomén hrá kľúčovú úlohu v procese využívania a manažmentu kultúrneho dedičstva. V zahraničnej

²⁰ ESPON project The Role and Spatial Effects of Cultural Heritage and Identity (2004-2006), Executive Summary written by Ca' Foscari University, Venice, Italy.

vedeckej literatúre sa pre tento druh turizmu zaužíval pojem „*cultural heritage tourism*“ (turizmus zameraný na kultúrne dedičstvo). Definuje sa ako cestovanie s cieľom spoznávať rôzne kultúrne prostredia, kultúrnu krajinu, pamiatky a umenie, rôzne životné štýly, hodnoty, tradície a udalosti, t.j. ide o ciele spoznávanie hmotného aj nehmotného dedičstva (NWHF: 1999, s. 2). Práve v tomto odvetví turizmu sa podľa rôznych indikátorov očakáva najväčší nárast v nasledujúcich desaťročiach. Odhady WTO²¹ hovoria, že napr. len samotná Čína vyprodukuje do roku 2025 sto miliónov turistov (Salazar 2010: 144). To bude mať obrovský vplyv na ďalší osud uchovania a využívania svetového kultúrneho dedičstva. Keďže zdroje kultúrneho dedičstva sú neobnoviteľné (alebo len čiastočne obnoviteľné) a limitované, je nevyhnutné zamerať pozornosť na stratégie manažmentu a marketingu dedičstva s cieľom jeho zachovania a trvalej udržateľnosti.

Turizmus zameraný na kultúrne dedičstvo je zdrojom veľkých ekonomických príjmov, zároveň má aj širší politický význam, pretože stimuluje lokálnu a národnú hrdosť, zviditeľňuje lokalitu kultúrneho dedičstva na svetovej mape, a – používajúc veľké slová z viacerých definícií – prispieva k svetovému porozumeniu, tolerancii a mieru. Tento druh turizmu, ak je správne riadený, môže byť dlhodobým ekonomickým zdrojom pre lokálnych obyvateľov a prevádzkovateľov služieb, prispievať k uchovávaniu tradícií a ochrane pamiatok a byť nástrojom vzdelávania návštevníkov i domácich. Ak však jeho riadenie nie je strategické a profesionálne, môže napáchať mnohé nenapraviteľné škody. Manažment a marketing udržateľného turizmu sa preto považuje za významný strategický nástroj pri využívaní kultúrneho dedičstva v cestovnom ruchu. Ruka v ruku s ním sa ale vyvíjajú aj snahy urobiť z dedičstva „business“ s cieľom maximalizovať zisky (Salazar 2010: 130-131). Deepak Chhabra zdôrazňuje, že dedičstvo sa dnes stále viac stáva komoditou, ktorej hlavným cieľom je napĺňať potreby súčasného turistu (Chhabra: 2008, s. 2).

Stratégie manažmentu udržateľného turizmu zameraného na kultúrne dedičstvo najviac zdôrazňujú dôležitosť vzniku partnerstiev lokálnych/ regionálnych privátnych a verejných subjektov a význam zapojenia lokálnych obyvateľov do manažovania turizmu. Dôvody takéhoto prístupu sú podľa Nordic World Heritage Foundation viaceré: poznanie, že kultúrne dedičstvo hrá dôležitú úlohu v rozvoji komunity

²¹ World Trade Organisation

a lokality; prispieva k zvyšovaniu kvality života lokálnych obyvateľov, ako aj k formovaniu a upevňovaniu individuálnej a komunitnej identity; je zdrojom vzdelávania detí a mládeže; zdrojom radosti, zábavy a rekreácie; a významným stimulom ekonomickej revitalizácie a rozvoja turizmu (NWHF: 1999, s. 6). Podobné dôvody zdôrazňuje aj Budapeštianska deklarácia o svetovom dedičstve z roku 2002, ktorá vyzýva štáty hľadať správnu rovnováhu medzi ochranou, udržateľnosťou a rozvojom dedičstva prostredníctvom aktivít, ktoré zabezpečia sociálny a ekonomický rozvoj a kvalitu života v komunitách, a ktoré stavajú na aktívnej účasti lokálnych komúní v tomto procese.²²

Naznačené výzvy spojené s citlivým využívaním kultúrneho dedičstva v turizme sa odrážajú aj v súčasnom etnologickom/ antropologickom výskume. Zatiaľ čo v minulosti sa výskum sústredil na samotné lokality zaujímavých pamiatok kultúrneho dedičstva, v súčasnosti sa sociálna a kultúrna antropológia sa zaujíma o dynamiku procesu identifikácie a manažmentu kultúrneho dedičstva, o indikátory a kritériá určovania pamiatok kultúrneho dedičstva, o aktérov pôsobiach v týchto procesoch (od globálnych inštitúcií cez štátne orgány, samosprávy, neziskové a dobrovoľnícke inštitúcie, expertov až po jednotlivcov), ako aj o spôsoby využívania kultúrneho dedičstva v súčasnom globálnom svete, najmä v turizme. Zaujímavou je v tomto kontexte otázka, ktorú si položili Daniel Fabre a Anna Iuso (Fabre – Iuso 2009): ako obývať historické pamiatky, ako žiť „v dedičstve“ (t. j. lokalite, ktorá je vyhlásená za pamiatku kultúrneho dedičstva, pozn. aut.), ak ho jeho samotní obyvatelia za výnimočné dedičstvo nepovažujú, alebo im jeho zaradenie medzi kultúrne pamiatky komplikuje každodenný život. Táto otázka je motívom prípadovej štúdie lokality Vlkolínec. Ako zmenil v roku 1993 získaný status „Lokalita svetového dedičstva“ každodenný život miestnych obyvateľov?

Vlkolínec

Vlkolínec sa nachádza na strednom Slovensku v okrese Ružomberok. Vzhľadom na zchovalú ľudovú architektúru bol v roku 1977 Vládou SR vyhlásený za pamiatkovú rezerváciu ľudovej architektúry a aj vďaka tomu bol ako významný neporušený sídelný celok v rámci

²² Budapest Declaration on World Heritage, 26 COM 9, 2002, <http://whc.unesco.org/en/decisions/1217/>; prístup 12.10.2013.

stredoeurópskeho územia v roku 1993 v kolumbijskom Cartagene zapísaný do Zoznamu svetového dedičstva. Zapísanie do zoznamu potvrdzuje podľa pravidiel UNESCO výnimočnosť a univerzálnu hodnotu kultúrnych alebo prírodných lokalít, ktoré vyžadujú ochranu v prospech celého ľudstva. Vlkolíneec predstavuje typ rurálneho sídla s drevenou architektúrou horských a podhorských oblastí, s nenarušenou zástavbou zrubových domov (45 zachovaných objektov) uprostred krajinárskeho zázemia tvoreného úzkymi pásikmi polí a pasienkov.²³

Vlkolíneec leží pod vrchom Sidorovo (nazývanom domácimi obyvateľmi Žiar) v Národnom parku Veľká Fatra v nadmorskej výške 718 m n.m. Počiatky Vlkolínce siahajú do 14. storočia. Osada dostala meno podľa vlkov, ktorí sa údajne v jej okolí hojne vyskytovali. Vlk sa preto vyskytuje aj v symbolických obrazoch obce. Oficiálnym erbom je ale heraldická ruža s ihličnatým stromom na pažiti, čo symbolizuje príslušnosť k Ružomberku.

Podľa prvého sčítania obyvateľov Ružomberka žilo v roku 1766 vo Vlkolínci 117 ľudí, ďalšia oficiálna štatistika uvádza 345 ľudí v roku 1880, potom už nastáva pokles obyvateľstva (265 v roku 1930; 203 v roku 1950; 172 v roku 1971; Dvorský 2008: 3). V súčasnosti (2018) žije vo Vlkolínci sedemnást stálych obyvateľov v šiestich domoch (z celkového počtu päťdesiatpäť domov), ostatní obyvatelia sú chalupári z celého Slovenska a zahraničia. Väčšinu stálych obyvateľov tvoria občania v aktívnom veku, deti a mladí ľudia. Geografická izolovanosť a ťažká dostupnosť mali vplyv na zachovanie architektúry, ale aj na demografický vývoj osady. Z hľadiska etnicity a religiozity tvorili obyvateľstvo Vlkolínce vždy Slováci rímsko-katolíckeho vierovyznania. Osada patrila pôvodne pod ružomerskú rímsko-katolícku farnosť, v súčasnosti pod farnosť Biely Potok. Každú nedeľu a počas všetkých sviatkov sa v Kostole navštívenia Panny Márie koná svätá omša.

Základným zamestnaním obyvateľstva v minulosti bolo poľnohospodárstvo, pastierstvo a salašníctvo, drevorubačstvo, uhliarstvo a včelárstvo. Tieto tradičné povolania prežívajú už len v podobe voľnočasových aktivít. Niektorí obyvatelia ešte chovajú ovce a kozy pre vlastnú potrebu, pestujú zeleninu v záhradkách, prežilo aj včelárstvo, aj keď je ohrozované neustálymi útokmi medveďov. Väčšina aktívnych ľudí pracuje v Ružomberku a okolí, deti a mladí ľudia chodia do škôl v meste

²³ Rezervácia ľudovej architektúry Vlkolíneec; <http://www.pamiatky.sk/sk/page/rezervacia-ludovej-architektury-vlakolinec>; prístup 15. 10. 2013

alebo v iných mestách (jednotriedka existovala do roku 1966).

V osade do roku 2012 fungoval malý obchod, ktorý bol zároveň krčmou, v roku 2013 však bola jeho prevádzka ukončená kvôli nedohode mesta a podnikateľa. Počas letnej sezóny je v časti pri kostole otvorený bufet, kde je možné kúpiť si malé občerstvenie. Pre návštevníkov je v osade k dispozícii expozícia roľníckeho domu, kostol Navštívenia Panny Márie, Galéria ľudového umenia, Fotogaléria pátra Horského, Koliba salaša na Vtáčniku a Informačné centrum s predajom suvenírov. Podľa internetových ponúk slúžia niektoré drevenice na prenájom návštevníkom. Napriek veľkej návštevnosti v obci nie je žiadna reštaurácia alebo zariadenie s miestnymi kulinárnymi špecialitami.

Administratívno-správne riadenie: mesto Ružomberok a Občianske združenie Vlkolíneec

Vlkolíneec je mestskou časťou Ružomberka. V archívnych záznamoch sa po prvý krát spomína v roku 1376 ako „ulica Vlkolíneec“ mesta Ružomberok. V mestskom zastupiteľstve zastupovali osadu vždy dvaja zástupcovia (nazývaní starší, od roku 1718 boženici a od roku 1783 senátori; Dvorský 2008: 2). V súčasnosti zastupuje Vlkolíneec v mestskom zastupiteľstve jeden poslanec. Vzhľadom na svoju izolovanosť ovplyvňovali historické vzťahy obce a mesta Ružomberok rôzne spory týkajúce sa právomocí, v päťdesiatych rokoch mesto dokonca uvažovalo o vysídlení všetkých obyvateľov do oblasti Lazín (Dvorský 2008: 6). V súčasnosti sa mesto snaží túto svoju najslávnejšiu časť podporovať napr. aj tým, že financuje pravidelné autobusové spojenie dvakrát do dňa v pracovných dňoch, načasované na školskú dochádzku (18-miestny autobus) i mestské auto, ktoré zabezpečuje rôzne služby (vozí do obce poštárku, prípadne odvezie obyvateľov podľa potreby do mesta, do nemocnice a pod.). Stáli i prechodní obyvatelia Vlkolínce sú so svetom spojení aj cez telefón a Internet.

S rastom turizmu v ostatných rokoch hľadá mesto Ružomberok spôsoby správy a rozvoja osady, zakotvené v rôznych dokumentoch (napr. Plán hospodárskeho a sociálneho rozvoja 2007, Štatút Vlkolínce 2008, Manažmentový plán Vlkolínce 2009, Stratégia cestovného ruchu mesta Ružomberok 2010, Koncepcia Vlkolínce 2010, Trhový poriadok 2013). Na zasadnutí Mestského zastupiteľstva 27. júna 2012 bol prerokovaný a schválený nový koncept správy Vlkolínce. V jeho dôvodovej správe sa

píše: „Kvôli trvaloudržateľnému rozvoju Vlkolínca je potrebné neustále a veľmi citlivo hľadať systém, ktorý by zabezpečil efektívne narábanie s mestským majetkom, vychádzal v ústrety potrebám Vlkolínčanov a návštevníkov Vlkolínca“ (Nový koncept správy Vlkolínca 2012).²⁴ Zo štyroch navrhovaných konceptov bol po dlhom rokovaní prijatý návrh, podľa ktorého prešla správa osady pod mesto Ružomberok a predovšetkým pod Občianske združenie Vlkolínec, ktoré najlepšie pozná pomery a ľudí vo Vlkolínci.

Podľa prijatého konceptu zabezpečuje výber vstupného do UNESCO osady občianske združenie. 75 percent príjmov ostáva združeniu (na mzdy, údržbu, organizáciu podujatí a obnovu objektov), 10 percent tvorí príspevok pre stálych obyvateľov (cca 300 eur na osobu), 5 percent z príjmov sa odvádza pre Liptovské múzeum a zvyšných 10 percent pripadne mestu na marketingové aktivity. Koncept predpokladá aj zriadenie manažéra či správcu lokality, ktorý bude prostredníkom medzi mestom a osadou a bude sa zúčastňovať na rokovaníach o osade (SITA 2012). Prijatím tohto variantu správy Vlkolínca, ktorý presadzovalo občianske združenie, obyvatelia a aktivisti, mesto presunulo veľkú časť právomocí priamo na osadu a jej občianske združenie, čo považujú miestni (alebo aspoň časť miestnych) za pozitívny posun vo vzťahoch mesta a jeho mestskej časti.

Občianske združenie Vlkolínec²⁵ vzniklo v marci v roku 2001 z podnetu niekoľkých obyvateľov Vlkolínca. Má vyše 60 členov. Zo 17 obyvateľov Vlkolínca sú členmi združenia len traja stáli obyvatelia (1 rodina). Združenie spája ľudí a organizácie, ktorí majú aktívny záujem o ochranu, rozvoj a obnovu Vlkolínca. Zo Stanov OZ²⁶ vyplýva, že „cieľom Združenia je aktívne prispievať k vytváraniu lepších podmienok pre život občanov Vlkolínca a vytváranie nástrojov na zachovanie, regeneráciu, ochranu a rozvoj územia, na zlepšenie stavu životného prostredia a na zachovanie kultúrneho dedičstva.“ Ako sa ďalej píše na webovej stránke osady, združenie „určitým morálnym spôsobom dohliada aj na zachovanie identity tohto vidieckeho osídlenia, aby nedošlo k ohrozeniu

²⁴ Nový koncept správy Vlkolínca, materiál predložený na rokovanie Mestského zastupiteľstva v Ružomberku; <http://www.ruzomberok.sk/sk/samosprava/mestske-zastupitelstvo/archiv/msz-2012/27-06-2012/materialy-na-rokovanie/bod-c-17>

²⁵ <http://www.vlkolinec.sk/vsk/obcianske-zdruzenie/zakladne-informacie>; prístup 20. 10. 2013

²⁶ <http://www.vlkolinec.sk/vsk/menu/obcianske-zdruzenie/stanovy>; prístup 10. 10. 2013

tejto výnimočnej lokality svetového dedičstva nežiaducimi aktivitami rôzneho druhu. Podieľa sa na obnove kultúrneho dedičstva pre vyžitie tohto potenciálu v cestovnom ruchu so zameraním na ekologickú a kultúrnu turistiku.²⁷ V duchu týchto cieľov sa združenie snaží získavať prostriedky na obnovu Vlkolínca, ale aj oživenie občianskych aktivít a kultúrno-spoločenského života. Členovia združenia sú dobrovoľníci, ktorí sa s nadšením snažia o rozvoj a zviditeľňovanie Vlkolínca. Počas sezóny od apríla do konca augusta organizujú veľké množstvo aktivít a programov pre verejnosť, napr. Nedeľu vo Vlkolínci, ukážky rôznych remesiel, hudobné, divadelné a umelecké podujatia, súťaž v ručnom kosení kosou, kalendárne zvyky (vynášanie Moreny a stavanie májov), vlkolínsku zabíjačku a vlkolínske Vianoce. V roku 2018 sa všetky podujatia niesli v znamení oslavy 25. výročia zápisu Vlkolínca na Zoznam svetového dedičstva. Pri tejto príležitosti bol v osade otvorený Dom UNESCO, umiestnený v tradičnej drevenici. Za prvých 17 dní navštívilo objekt tisíc návštevníkov.

OZ Vlkolínec organizuje s dobrovoľníkmi z osady a okolia aj podujatia, zamerané na ochranu prírodného a kultúrneho prostredia (kultúrnej krajiny), ako sú čistenie potoka tečúceho priamo stredom obce a studničiek v okolí, oprava drevených žľabov, úprava turistických chodníkov a stavenie prístreškov pre turistov, pravidelné kosenie lúk a pôvodných polí, zber odpadkov, úprava okolia pred a po kultúrnych akciách. Dôležitou aktivitou sú aj dobrovoľnícke rekonštrukčné práce menšieho rozsahu (výmena alebo doplnenie chýbajúcich drevených šindľov, nátery turistických prístreškov a lavičiek amfiteátra, opravy plotov a bráničiek, údržba pamiatkových objektov, parkoviska a prístupovej cesty do Vlkolínca). Združenie spravuje webovskú stránku a podieľa sa na propagácii osady. Zapája sa aj do grantových projektov.

Napriek ušľachtilým cieľom a množstvu aktivít sa názory miestnych obyvateľov na združenie zásadne líšia, čoho odrazom je už samotné členstvo v združení (traja obyvatelia zo sedemnástich). Kým niektorí respondenti zdôrazňujú, že „*bez združenia by tu nebolo nič*“, ďalší sa v združení neaktivizujú a jeho predstaviteľov výrazne kritizujú. Pri hodnotení činnosti združenia sa odrážajú obvyklé stereotypy (mesto-dedina; my-oni) a osobné animozity, aké možno v malej lokalite predpokladať.

²⁷ <http://www.vlkolinec.sk/vsk/historia>; prístup 6. 8. 2012

Život „v dedičstve“

Ako som naznačila už v úvode, život v lokalite, vyhlásenej za výnimočnú pamiatku, znamená pre miestnych obyvateľov rôzne výzvy, s ktorými sa musia takmer denne vyrovnávať. Osada Vlkolíneček ako pamiatková rezervácia ľudovej architektúry a od roku 1993 aj Lokalita svetového dedičstva UNESCO podlieha prísnyim pravidlám pamiatkovej starostlivosti. V praxi to znamená, že domáci obyvatelia a chalupári nemôžu vykonávať žiadne stavebné úpravy bez povolenia „pamiatkárov“ (Krajského pamiatkového úradu). Počas rozhovorov v osade sa miestni sťažovali najmä na nejednotný „meter“, podľa ktorého sa niektorým majiteľom dovolí viac než iným. Skutočne, pri prechádzke osadou si návštevník všimne viaceré „výnimky“, niektoré z čias socializmu, iné súčasné (murovaná „kocka“ na hornom konci osady, nové drevenice so strešnými oknami). V obci síce platí stavebná uzávera, ale nie úplná. Existujú návrhy dobudovať časť obce, ktorá v roku 1944 vyhorela a nikdy nebola obnovená. Najviac sa domáci sťažujú na „šikanovanie“ zo strany pamiatkárov, na množstvo obmedzení pri drobných úpravách, akými sú napr. oprava strechy či plotu, alebo na predpisy pri vešaní prádla, ktoré im sťažujú každodenný život. Ako pre médiá povedal jeden z obyvateľov: „Keď chcem niečo prerábať, tak je to množstvo vybavovačiek, samé povolenia, samé obmedzenia. Ako keď som na streche chcel meniť plech za šindeľ, lebo ten už bol hrdzavý. Deväť rokov som čakal na povolenie...A kým mi povolili opravovať stodolu, tak sa mi načisto rozpadla“ (Jaloviarová 2008). Verejnú debatu rozprúdil v médiách aj na sociálnych sieťach zákaz fajčenia a manipulovania s ohňom pre návštevníkov, ktorý je súčasťou požiarnych smerníc štatútu Vlkolínca a ktorý schválilo mestské zastupiteľstvo s platnosťou od 1. júna 2012. Diskusie sa týkali najmä právnej dilemy, či domáci fajčiť môžu, ak v celej lokalite platí prísny zákaz fajčenia pre návštevníkov.

Problémom života v pamiatkovej rezervácii sú aj financie potrebné na udržiavanie a obnovu pamiatkových objektov, najmä tých, ktoré nesú označenie „národná kultúrna pamiatka“ (45 objektov). Na menšie opravy pamiatkových objektov prispieva čiastočne mesto a aj občianske združenie (z prostriedkov z vyzbieraného vstupného), pri väčších opravách obyvatelia môžu žiadať finančné dotácie z Ministerstva kultúry v rámci programu *Obnovme si svoj dom* (podľa výpovedí miestnych obyvateľov väčšinou úspešne). Možnosť získať finančné

prostriedky na opravu domu (pamiatky) sa so získaním UNESCO statusu zvýšila, hoci si to miestni obyvatelia často ani neuvedomujú. Pri každej obnove má ale hlavné slovo pamiatkový úrad, ktorý určí, čo je a čo nie je „pôvodné“ a dovolené. Na Slovensku chýba verejná i odborná debata, ktorá prebieha na úrovni UNESCO v súvislosti s konceptom autenticity ako jedným z kritérií na zapísanie pamiatok do zoznamu. Týka sa najmä otázok, do akej miery je pamiatka či pamiatkový objekt autentický a čo sú hlavné aspekty autenticity a integrity (pôvodný materiál, technika zhotovenia, štruktúra, funkcia a pod.). Tzv. „Nara dokument o autenticite“ (*Nara Document on Authenticity*), prijatý Generálnou konferenciou UNESCO v roku 1994, uznáva, že autenticita je zakorenená v určitých socio-kultúrnych kontextoch, odráža špecifické hodnoty a preto ju možno chápať a hodnotiť len v rámci týchto konkrétnych kontextov a hodnôt. Zároveň autenticita nie je nemenná, ale je to stále sa meniaci proces (Labadi-Long 2010: 71-75). Väčšina nehnuteľných pamiatok odráža zmeny doby, prešla mnohými prestavbami a nesie v sebe stopy historických epoch a mílnikov i architektonické štýly rôznych období. To platí aj v prípade Vlkolínca. V kontexte „Nara dokumentu“ sa potom môžeme pýtať, či majú pamiatkári trvať na zmene škridľovej strechy na šindľovú, ak takáto strecha ako prvá v osade existovala na dome už pred sto rokmi? Autenticita nie je nemenná a podlieha vývoju.

Vlkolíneček ako destinácia svetového turizmu

Status Lokalita svetového dedičstva UNESCO prináša každej lokalite s týmto označením pozitívne i negatívne skúsenosti a možnosti. Obyvatelia Vlkolínca sa s rôznymi obmedzeniami vyrovnávajú už od roku 1977, keď sa osada stala pamiatkovou rezerváciou, avšak po zápise do UNESCO zoznamu sa ich život radikálne zmenil najmä v súvislosti s rapidným nárastom turistov. Mnohé zahraničné štúdie, ktoré sledujú dopad turizmu na lokality svetového dedičstva, považujú za prvotný indikátor kapacitu lokality, resp. pomer turistov na počet obyvateľov. Napr. štúdia Medzinárodného centra štúdií ekonomiky turizmu Univerzity v Benátkach a UNESCO-ROSTE (Borg – Costa – Gotti 1996: 314), ktorá sledovala turizmus v siedmich európskych UNESCO mestách, zistila najväčší pomer turistov na 1 obyvateľa v historickom centre Benátok (89:1), v Salzburgu (36:1), Brugách (23,4:1) a Oxforde (11,5:1). Je evidentné, že pomer je tým vyšší, čím menšia je sledovaná turistická

lokalita. Podľa britskej správy o historických mestách a miestach sa priemerný pomer medzi návštevníkmi a obyvateľmi pohybuje medzi 20:1 a 50:1 (Human 2008: 1). Ak vezmeme do úvahy tento indikátor, Vlkolíneč by takmer určite dosiahol svetové prvenstvo v pomere návštevníkov na jedného obyvateľa.

V ktorýkoľvek deň letnej sezóny vítajú návštevníka Vlkolínca desiatky áut z celého sveta. Lokalitu v sezóne navštívi podľa odhadov okolo 100 000 až 120 000 návštevníkov, z toho je približne 50 000 – 60 000 návštevníkov platiacich.²⁸ Presné čísla nie je možné zistiť, pretože vstupné sa v sezóne vyberá len od 9. do 17. hodiny pri jednom (dolnom) vstupe do osady, mimo sezóny len cez víkendy. Vstup do osady je možný aj inými cestami, čiže turisti, ktorí prichádzajú pešími trasami z iných strán, vstupné neplatia. V miestnej Galérii ľudového umenia je vystavená mapa sveta s vyše 120 špendlíkmi na všetkých kontinentoch, symbolizujúcimi návštevníkov krajín, ktorí Vlkolíneč navštívili. Ak vezmeme do úvahy len priemernú návštevnosť 100 000 turistov ročne (ktorá je pravdepodobne ešte vyššia), pomer turistov na jedného obyvateľa vychádza 5882:1. Je samozrejmé, že zvládnuť takúto návštevnosť v malej lokalite, akou je Vlkolíneč, si vyžaduje premyslenú stratégiu udržateľného turizmu, hoci pri takom vysokom pomere turistov k lokálnym obyvateľom je o udržateľnosti ťažko hovoriť.

Pozitívom vysokej návštevnosti je ekonomický príjem z vybraného vstupného (pričom vstupenka pre dospelého stojí 2 Eurá, pre dieťa 1 Euro), z ktorého od roku 2013 ostáva až 85% občianskemu združeniu. Aj keď sa vybrané prostriedky delia medzi mesto, občianske združenie a Liptovské múzeum, predsa väčšia časť prostriedkov ostáva alebo sa vracia v rôznej podobe (služby, marketing, reklama) samotnej osade Vlkolínec.

Negatívom vysokého záujmu turistov o Vlkolíneč je strata súkromia domácich obyvateľov i chalupárov. Najmä počas letnej sezóny je ich bežný každodenný život vo veľkej miere ovplyvnený turistami, ktorí vchádzajú do dvorov, nakúkajú do domov a do značnej miery narúšajú súkromie domácich pri akejkoľvek činnosti. Nepomáhajú ani početné výstražné tabule s nápismi *zákaz vstupu; súkromný pozemok; tu strážim ja* s obrázkom psa či *nevstupovať* pri vstupe do osady, na plotoch

a bránach, ani upozornenia na vstupenke, ktoré, aj keď sú pochopiteľné, nepôsobia na návštevníka veľmi pohostinne. Ako pre noviny povedala staršia občianka: „*Sme tu ako cvičené opice. Samozrejme, že nás to obťažuje, ale čo máme robiť, keď tu chceme žiť*“ (Vražda 2012). Podobne sa v rozhovore vyjadrila ďalšia respondentka: „*Ak sa chceme v klude naobedovať, musíme sa doma zamkýnať, inak máme hneď v kuchyni nejakého turistu... Na potok či k studni chodíme už len skoro ráno pred príchodom turistov, lebo čokoľvek bežné robíme, hneď nás niekto fotí*“ (žena). Jeden z domácich respondentov ale vyjadril aj iný názor: „*Tunajší ľudia vždy žili v izolovanosti a cudzích si k sebe veľmi nepripúšťali. Nie sú na to zvyknutí. Pritom by mohli na otvorenejšom prístupe k návštevníkom pekne zarobiť, keby ich pozvali do kuchyne a predávali napr. domáce výrobky z tradičnej kuchyne. Potom by mohli celú zimu už len spať...*“ (muž).

V rozhovoroch s miestnymi obyvateľmi sa prejavovala značná nevraživosť voči turistom. Jedna obyvateľka si rozhorčene spomínala na tri „slovenské dámy, oblečené ako z Paríža“, ktoré kritizovali nereprezentatívne pracovné oblečenie miestnych počas soboty, keď každý pracoval v záhrade či pri dome. Viacerí sa sťažovali aj na podujatia, ktoré občianske združenie niekoľkokrát do roka organizuje pre návštevníkov v strede osady, čo viackrát vyústilo do otvorených sporov s pozvanými remeselníkmi i turistami (napr. kvôli hluku alebo predaju rôznych výrobkov). Je zjavné, že viacerí miestni obyvatelia sa stavajú k turizmu v ich osade prevažne negatívne a nesnažia sa využiť možnosti, ktoré im ponúka. Okrem predaja náramkov proti urieknutiu a metalistických náhrdelníkov sa nikto z miestnych obyvateľov nepokúsil začať nejakú inú podnikateľskú aktivitu, ktorá by prezentovala miestne tradície (napr. kulinárske tradície ako pečenie tradičného koláča „meťeňika“). Na moju otázku v tomto smere som dostala odpoveď: „*Žiaden Vlkolínčan nikdy nebol podnikateľom, a tak to aj ostane*“ (muž). Negatívny postoj voči životu v lokalite svetového dedičstva reflektuje aj plagát, ktorý visel v auguste 2013 na nástennej tabuli v strede obce s nadpisom UNESTO (hra so slovami UNESCO a „unes to“) a kritickými obrázkami Mestského úradu v Ružomberku, Pamiatkového úradu a Občianskeho združenia Vlkolínec.

²⁸ Pre porovnanie, počas celého roka 2011 navštívilo SNM v Martine 13 223 platiacich návštevníkov, Múzeum slovenskej dediny v Martine vyše 39 000 návštevníkov.

Napriek neveľmi priateľskému postoju niektorých miestnych obyvateľov k turistom sú skúsenosti návštevníkov osady pozitívne. Knihy návštev, ale aj blogy a reakcie na sociálnych sieťach sú plné nadšených vyjadrení predovšetkým zahraničných turistov. Domáci turisti sú kritickejší a sťažujú sa na nedostatočné služby a nepodnikavosť domácich obyvateľov.

Záver

Vlkolíneec je jednou z 1092 lokalít sveta zapísaných v Zozname svetového dedičstva. UNESCO lokality sú pýchou každého štátu. Sú zdrojom národnej i lokálnej hrdosti a identity, ale zároveň sa stávajú aj komoditou turistického priemyslu, ktorý predstavuje možnosti aj hrozby. Status, ktorý pre Vlkolíneec priniesol zápis do zoznamu, znamenal veľkú zmenu v živote miestnych a prechodných obyvateľov, predovšetkým stratu ich súkromia. Vlkolíneec nie je mŕtve múzeum, ale živá lokalita so živými obyvateľmi. Vzhľadom na veľkosť osady so sedemnástimi stálymi obyvateľmi a priemernú ročnú návštevnosť okolo 100 000 turistov (len počas letnej sezóny) je pomer turistov na jedného obyvateľa 5882:1. V porovnaní s dátami zo zahraničnej literatúry sa zdá, že niet na svete lokality, ktorá by musela zápasíť s podobnými kapacitnými parametrami. Nikde inde nie sú stratégie udržateľného turizmu také dôležité a aktuálne ako práve vo Vlkolínci.

Vstupnou bránou do Vlkolínce situovaného v horách je dolina Národného parku Veľká Fatra s hlavnou prístupovou cestou autom (jedinou ďalšou možnosťou je peší prístup). Denne sa chránenou dolinou preženú stovky áut, ktoré zaparkujú priamo pred vstupom do osady. Po nápore na prírodu nastáva nápor na domácich obyvateľov. Aj keď sa turisti správajú väčšinou priateľsky, ich neustála prítomnosť a zvedavosť narúša každodennú existenciu a zvyky domácich obyvateľov. Udržateľnosť turizmu a kultúrneho dedičstva vo Vlkolínci je preto veľmi otázná a problematická. V stratégiách udržateľného turizmu sa spomína dôležitosť vzdelávania a osvety miestnych obyvateľov, aby sa naučili proaktívne využívať možnosti, ktoré turizmus prináša, a eliminovať jeho negatíva. Je veľmi potrebné zapájať ich do lokálneho manažovania turizmu. Mesto Ružomberok (ale ani zodpovedné slovenské inštitúcie vrátane UNESCO) zatiaľ v tejto oblasti nepreukázalo žiadne aktivity.

Kultúrne dedičstvo je dôležitým a žiadaným turistickým artiklom. Turizmus sa vďaka zvýšenému záujmu o aktívne poznávanie kultúrno-historických špecifik rôznych geografických regiónov a záujmu o každodenný spôsob života ľudí v konkrétnom prostredí stal najväčším a najvýnosnejším globálnym priemyslom. Ako už v roku 1997 napísal Jeremy Boissevain, cieľom „postmoderného“ turistu už nie je slnko, more a piesok, ale práve poznávanie života a kultúry ľudí v rôznych, neraz odľahlých oblastiach (Boissevain: 1997, s. 107). Turizmus tak prispieva

k posilňovaniu identity, hrdosti, sebadôvery a solidarity lokálnych obyvateľov, ktorých obec je turistickou destináciou. Podľa Boissevaina vyvoláva prítomnosť cudzích návštevníkov automaticky dichotómiu my-oni alebo domáci-cudzinci, ktorá je súčasťou formovania lokálnej identity. Domáci si uvedomujú svoju odlišnosť od cudzích návštevníkov, ktorí prišli spoznávať a obdivovať „ich“ dedinu, prírodu a kultúru, čo sa stáva zdrojom lokálnej hrdosti (Boissevain 1997: 111). Mnohé lokality a komunity objavili samy seba práve vďaka turistom. Uvedomili si svoju jedinečnosť a osobitosť, prebudili svoju identitu a posilnili pocit vzájomnej spolupatričnosti. Bude to aj prípad Vlkolínca?

Použitá a odporúčaná literatúra:

- BARR, van der, J. – COSTA, P. – GOTTI, G. 1996. Tourism in European Heritage Cities. *Annals of Tourism Research*, roč. 23, č. 2, s. 306–321.
- BITUŠÍKOVÁ, Alexandra. 2013. Kultúrne dedičstvo, identita a turizmus (príklad Lokality svetového dedičstva UNESCO). In: KRIŠKOVÁ, Z. (ed.): *Revitalizácia tradičnej kultúry a lokálna identita/ Revitalisation of traditional culture and local identity*. Krakov: Spolok Slovákov v Poľsku, s. 23–40.
- BITUŠÍKOVÁ, Alexandra. 2014. Kultúrne dedičstvo a globalizácia: Príbeh jednej lokality UNESCO. *Muzeológia a kultúrne dedičstvo*, č. 1, 2014, s. 9–18.
- BESSIÈRE, J. 1998. Local Development and Heritage: Traditional Food and Cuisine as Tourist Attractions in Rural Areas. *Sociologia Ruralis*, Vol. 38, No. 1, s. 21–34.
- BOISSEVAIN, J. 1997. Consuming the Other: Globalization and Mass Tourism in Malta. In *Focaal. Globalization/Localization: Paradoxes of Cultural Identity*, No. 30–31, s. 107 – 119.
- CHHABRA, D. 2008. *Sustainable Marketing of Cultural and Heritage Tourism*. Routledge Critical Studies in Tourism, Business and Management. London and New York: Routledge.
- CLEERE, H. 2001. The Uneasy Bedfellows: Universality and Cultural Heritage. In: Layton, R. – Stone, P.G. – Thomas, J. (eds.): *Destruction and Conservation of Cultural Property*, London – New York: Routledge, s. 22–29.
- DVORSKÝ, P. 2008. História. In: Svrček, Peter (ed.): *Vlkolínek*. Ružomberok: Mesto a SOVA.
- FABRE, D. – IUSO, A. (eds.). 2009. *Les monuments son habités*. Paris: Maison sciences de l'homme, Collection Ethnologie de la France.
- HERZFELD, M. Mere Symbols. *Anthropologica*, 2008, roč. 50, s. 146–155.
- HUMAN, Brian. 2008. *Historic Towns and Tourism*. <http://www.insights.org.uk/articleitem.aspx?title=Historic%20Towns%20and%20Tourism>; prístup 29. 10. 2013.
- JALOVIAROVÁ, R. 2008. *Vlkolínek nie je múzeum. Žijú v ňom skutoční ľudia*. Pravda, 16. 12. 2008; <http://spravy.pravda.sk/regiony/clanok/208349-vlkolinec-nie-je-muzeum-ziju-v-nom-skutocni-ludia/>; prístup 10. 6. 2012.
- LABADI, S. – LONG, C. *Heritage and Globalisation*. London and New York: Routledge, 2010.
- LOGAN, W. S. 2001. Globalising Heritage. World Heritage as a manifestation of Modernism, and Challenges from the Periphery. In: Jones, D. (ed.): *Twentieth Century Heritage: Our Recent Cultural Legacy*. Proceedings of the Australian ICOMOS National Conference 2001, 28 November – 1 December 2001, University of Adelaide, Adelaide, Australia: University of Adelaide and Australia ICOMOS, s. 21–35.

LOWENTHAL, D. *The Heritage Crusade and the Spoils of History*. Cambridge University Press, 1998.

NWHF – Nordic World Heritage Foundation. 1999. *Sustainable Tourism and Cultural Heritage. A Review of Development Assistance and Its Potential to Promote Sustainability*; dostupné na http://www.nwhf.no/files/File/culture_fulltext.pdf.

PRENTICE, R. (1993). *Tourism and Heritage Attractions*. London: Routledge.

SALAZAR, N. B. 2010. The Glocalisation of Heritage through Tourism. Balancing Standardisation and Differentiation. In LABADI, Sophia – LONG, Colin: *Heritage and Globalisation*. London and New York: Routledge, s. 130-146.

STAIF, R. – BUSHILL, R. – WATSON, S. (eds.). 2013. *Heritage and Tourism. Place, Encounter, Engagement*. London and New York: Routledge.

TURTINEN, J. 2000. *Globalising Heritage – On UNESCO and the Transnational Construction of a World Heritage*. SCORE (Stockholm Center for Organisational Research) Rasortserie No. 12.

SITA. *Vlkolíneč bude mať od roku 2013 novú správu*. 14. júl 2012, stiahnuté 12. októbra 2012: <http://liptov.sme.sk/c/6454828/vlkolinec-bude-mat-od-roku-2013-novu-spravu.html>.

UNESCO *Draft Medium Term Plan 1990-1995*, UNESCO, 25 C/4, 1989, s. 57

VRAŽDA, D. 2012. Vlkolíneč bráni turistom fajčiť. In *SME*, 22. 6. 2012; stiahnuté 11.11.2012 z: <http://liptov.sme.sk/c/6430338/vlkolinec-brani-turistom-fajcit.html>.

OTÁZKY PRE ŠTUDENTOV

1. Čo chápeme pod pojmom kultúrne dedičstvo? Čo tým označujeme?
2. Kto navrhuje pravidlá pre ochranu kultúrneho dedičstva a ako sa k tomu stavia Slovenská republika?
3. Prečo je to dôležité?
4. Je hmotné a nehmotné kultúrne dedičstvo Slovenska súčasťou európskeho kultúrneho dedičstva?
5. Ako vplýva rozvoj turizmu na dotknuté obce?
6. Môže byť kultúrne dedičstvo využité v kultúrnom priemysle?
7. Čo je nehmotné kultúrne dedičstvo?
8. Prečo je jeho ochrana dôležitá?
9. Prečo hovoríme o nehmotnom kultúrnom dedičstve ako o živej kultúre?
10. Je tradičná ľudová kultúra súčasťou našej súčasnej kultúry?
11. Čo je región v etnologickom chápaní? Uvedte základné charakteristiky regiónu.